

İslam İlim Geleneginde

NEVEVÎ

editör

Nail Okuyucu

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 1067

İSAM Yayınları 242

İlmî Araştırmalar Dizisi 99

© Her hakkı mahfuzdur.

İslam İlim Geleneğinde NEVEVÎ

editör

Nail Okuyucu

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)

tarafından yayına hazırlanmıştır.

İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul

Tel. 0216. 474 08 50

www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın yönetmeni M. Suat Mertoglu

Yayın koordinasyon Erdal Cesar

Yayın hazırlık Mustafa Demiray

İmla - Tashih İsa Kayaalp, Mehmet Günyüzlü

Bibliyografya İsmail Özbilgin

Tasarım Ender Boztürk (iç), Hasan Hüseyin Can (kapak)

Yayın takip Sema Doğan

Bu eser

TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)

İkinci Klasik Dönem Projesi

kapsamında yayınlanmıştır.

Proje koordinatörü Tuncay Başoğlu

Bu kitap

İSAM Yönetim Kurulu'nun 18.01.2022 tarihli

ve 2022/01 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Mart 2022

ISBN 978-625-8122-00-8

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.

Ostim OSB Mahallesi, 1256 Caddesi, No: 11

Yenimahalle/Ankara

Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32

bilgi@tdv.com.tr

Sertifika No. 48058

İslam ilim geleneğinde Nevevî / Nail Okuyucu (ed.). İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.

1055 s. ; 23,5 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 1067. İSAM Yayınları; 242. İlmî Araştırmalar Dizisi; 99)

Kaynakça ve izin var.

ISBN 978-625-8122-00-8

NEVEVÎ'NİN *el-ERBAÛN*'U VE KIRK HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Fahreddin Yıldız*

Kırk hadis literatürü II. (VIII.) asrın ortalarından itibaren İslam medeniyetinin tabii gelişim seyri içerisindeki yerini almaya başlamış ve zamanla büyük ilgi görekerek farklı telif türlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte sıra dışı bir ilerleme kaydetmiştir. Nevevî'nin, tam adı *el-Erbaûn fî mebâni'l-İslâm ve kavâidi'l-ahkâm* olan derlemesi kırk hadis literatürünün en önemli eseri olarak bu alanda büyük bir çığır açmıştır.

I. Kırk Hadis Literatürüne Genel Bir Bakış

Kırk hadis eserleri manzum veya mensur, alfabetik veya konulu, şerhli veya şerhsiz olmak üzere farklı usullerle kaleme alınmıştır. Erbaîn literatürünün gelişimini teşvik eden hususların başında, müslümanlara kırk hadis ulaştırmak gibi rahatlıkla ifa edilebilecek bir amel vesilesiyle şefaate nail olma, cehennemden azat edilme veya âlimler zümresine dahil edilmenin vaat edildiği rivayetler gelmektedir. Bunun yanında tasavvuf anlayışının yaygınlaştığı devirlerde evrâd ve ezkârın fazileti, devlet otoritesi zayıfladığında sultana itaatın önemi, savaşlar artıp şehitler verildiğinde yetimi barındırmanın fazileti ve toplumda ahlakî çözülmenin yaşandığı zamanlarda güzel

.....

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.
ORCID: 0000-0002-4627-9284 fahreddin.yildiz@izu.edu.tr

ahlaka dair erbaînlerin kaleme alınması gibi, bazı dönemsel etkenler de göze çarpmaktadır.¹

Kırk hadis literatürü tarihinde Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Erbaîn*'u ile Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) *Çihil Hadis*'i çok önemli bir yere sahiptir. Zira bu iki çalışma üzerine yazılan eserler, sayı ve içerik bakımından kendilerinden sonraki kırk hadis çalışmalarına büyük bir ivme kazandırmış ve ilgili literatürü iki katına çıkarmıştır.

A. Kırk Hadis Naklini Teşvik Eden Rivayetler

Tespit edilebildiği kadarıyla kırk hadis naklini teşvik eden rivayetlerle ilk defa Hasan b. Süfyân'ın (ö. 303/916), rivayetleri konularına göre sıraladığı (*ale'l-ebvâb*) eseri *Kitâbü'l-Erbaîn*'de karşılaşılmaktadır. Hasan b. Süfyân'ın yer verdiği kırk beş hadisten son ikisini oluşturan bu rivayetlerin ilki Enes b. Mâlik'ten, ikincisi ise Abdullah b. Abbas'tan nakledilmektedir:

Her kim ümmetime dinî yaşantılarında ihtiyaç duydukları kırk hadisi naklederse Allah onu fakihlerden yazar.

Her kim ümmetime sünnete dair kırk hadis naklederse kıyamet gününde ona şefaati olurum.²

Hasan b. Süfyân'dan sonraki süreçte, İbnü'l-Melhamî'nin (ö. 324/936) *el-Meclisân* başlığı ile neşredilen eserinde de bahsi geçen rivayetlere rastlanmaktadır. Burada Muâz b. Cebel'den nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Her kim ümmetime kırk hadis naklederse âlimlerden sayılır.”³

Kırk hadis naklini teşvik eden rivayetlere *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ında yer veren Râmhürmüzî (ö. 360/971), “Hz. Peygamber'in Sünnetini Nakledenin Fazileti” başlığı altında -sıhhatleri hakkında herhangi bir kanaat belirtmeksizin- üç farklı rivayet nakletmektedir.⁴ Râmhürmüzî'den sonraki süreçte bahsi geçen rivayetlere İbn Hibbân (ö. 354/965) *el-Mecrûhîn*'de, İbn Adî (ö. 365/976) *el-Kâmil*'de, Temmâm er-Râzî (ö. 414/1023) *el-Fevâid*'de, Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) *Hilye*'de, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *Târihu Bağdâd* ve

•••••

1 Yıldız, “Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler”, s. 419.

2 Hasan b. Süfyân, *Kitâbü'l-Erbaîn*, s. 86.

3 İbnü'l-Melhamî, *Meclisân li-Ebî Bekr el-Anberî*, s. 12.

4 Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 172-173.

Şerefü ashâbi'l-hadîs'te, İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071) *Câ-miu beyânî'l-ilm*'de ve Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176) *el-Erbaûn fi'l-hassi ale'l-cihâd*'da yer vermektedir.⁵

Kırk hadis naklini teşvik eden rivayet, içerdiği vaatlerin çeşitliliği ve bazı ifade farklılıkları dikkate alınmadığı takdirde şöyledir: “Her kim ümmetime kırk hadis naklederse kıyamet gününde âlim ve fakih olarak haşredilir.”⁶ Ahmed b. Hasan el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şuabü'l-îmân*'ı, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-İlelû'l-mütenâhiye*'si ve İbn Hamza'nın (ö. 1120/1708) *el-Beyân ve't-ta'rif*inde nakledildiği kadarıyla bahsi geçen rivayetin sebep-i vürûdu, Ebû'd-Derdâ'nın (ö. 32/652 [?]) Hz. Peygamber'e sorduğu “Bir insanın fakih sayılabilmesi için sahip olması gereken asgari bilgi nedir?” sorusudur.⁷ Dîneverî'nin (ö. 330/941 [?]) *Kitâbü'l-Mücâlese*'sinde aynı sebep-i vürûda yer verilmekle birlikte soruyu soran Ebû Hüreyre'dir.⁸

Nevevî, *el-Erbaûn* mukaddimesinin hemen başında benzerlerine göre daha fazla şöhret bulan aşağıdaki rivayete yer verir. Ardından da kırk hadis naklini teşvik eden diğer rivayetlerdeki metin farklılıklarına işaret eder:

Muâz b. Cebel [ö. 17/638], Ebû'd-Derdâ [ö. 32/652 (?)], Abdullah b. Mes'ûd [ö. 32/652-53], Hz. Ali [ö. 40/661], Ebû Hüreyre [ö. 58/678], Abdullah b. Abbas [ö. 68/687-88], Abdullah b. Ömer [ö. 73/693], Ebû Saîd el-Hudrî [ö. 74/693-94] ve Enes b. Mâlik'ten [ö. 93/711-12] birçok farklı tarikten nakledilen rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Her kim ümmetime, dinine dair kırk hadis ulaştırır ve bunları öğrenmesini sağlarsa Allah onu kıyamet gününde fakihler ve âlimlerle birlikte haşreder.”

.....

5 Ayrıntılı tahrîc için bk. Gufeylî, *İthâfû'l-enâm*, s. 50-51.

6 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 239-240; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, I, 111-122; Sehâvî, *el-Makâsîdû'l-hasene*, s. 644; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 246; Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zatfe*, X, 97, 101-102, 181. Bir değerlendirmeye göre geçmiş zaman kipi dua ifade ettiği için doğru çeviri şöyle olmalıdır: “Benim hadislerimden kırk tanesini her kim belleyip başkalarına da öğretirse, Allah Teâlâ onu kıyamet gününde bilginler ve fakihler arasında diriltsin” (bk. Karahan, *İman, İbadet, Ahlak ve Fazilet Konularında Kırk Armağan*, s. 3).

7 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 239; İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rif*, II, 215.

8 Dîneverî, *el-Mücâlese*, VII, 168.

Bir başka hadis (içerdiği vaat açısından), “Allah böyle bir kimseyi fakih ve âlim olarak diriltir” şeklindedir. Ebû’d-Derdâ rivayetinde “Kıyamet gününde ona hem şefaati olur hem şahitlik ederim”, Abdullah b. Mes’ûd rivayetinde “Ona ‘Cennetin hangi kapısından girmek istiyorsan oradan gir’ denir” ve Abdullah b. Ömer rivayetinde ise “İsmi âlimler arasına yazılır ve şehitlerle haşredilir” diye geçmektedir.⁹

Kırk hadis naklini teşvik eden rivayetler elbette ki Nevevî’nin *el-Erbaûn* mukaddimesinde sunduklarıyla sınırlı değildir. Oldukça geniş bir alana yayılan bu rivayetler birçok farklı vaat içermektedir. Arapça grameri açısından şart cümlesinin cevabı durumundaki bu vaatlerin zaman zaman birtakım aşırılıklar içerdiği de görülmektedir. Sadece bir hadis nakletmenin bile yeterli görüldüğü bu tür rivayetlere misal olarak “Her kim ümmetime bir hadis naklederse, ona yetmiş bir siddik peygamberin mükâfatı vardır” veya “Her kim ümmetime bir sünneti ihya edeceği ve bir bidatı defedeceği bir hadis ulaştırırsa ona cennet vardır” şeklindeki iki rivayet¹⁰ misal olarak verilebilir.

Kırk hadis naklini teşvik eden rivayetler bağlamında Beyhakî’nin (ö. 458/1066) *Şuabü’l-îmân*’ındaki iki hadis ayrıca dikkat çekmektedir. Ebû Hüreyre’den nakledilen ilk hadis şöyledir: “Her kim ümmetime dinî yaşantılarıyla ilgili kırk hadis naklederse kıyamet gününde âlimlerle birlikte haşrolunur. Âlimin âbide üstünlüğü yetmiş derecedir. İki derece arasındaki mesafeyi ise ancak Allah bilir.”¹¹ Ebû’d-Derdâ’dan nakledilen ikinci hadiste “Âlimlerle birlikte haşrolunur” yerine “Allah onu fakih olarak haşreder” ifadesi vardır. İkinci rivayette ayrıca “Ben bu kimseye kıyamet gününde şefaati olur, şahitlik ederim” ilavesi bulunmaktadır.¹²

B. Zayıf ve Mevzû Rivayetlerden Hareketle Erbaûn Derlemek

Muhaddisler kırk hadis naklini teşvik eden rivayetleri, sıhhat şartlarını taşıyamalarından dolayı zayıf ve çoğunlukla mevzû kabul etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel “Bu metin insanlar arasında çok

•••••

9 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 38.

10 Silefi, *el-Erbaûne’l-büldâniyye*, s. 37.

11 Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, III, 239-240.

12 Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, III, 240-241.

meşhur olsa da sahih bir isnadı bulunmamaktadır” der.¹³ Onun bu ifadesi ehl-i hadisin metodolojik ciddiyetini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Zira o, *hadis* yerine *metin* kavramını kullanmak suretiyle sahih olmayan bir rivayeti hadis kategorisinde ele almadığını ortaya koyar.

Dîneverî ilgili rivayetin isnadının çok zayıf olduğunu dile getirirken,¹⁴ Dârekutnî (ö. 385/995) “Bu rivayetin bütün tarikleri zayıftır ve hiçbirisi sahih değildir” sözleriyle kendinden önceki münekkithleri teyit etmektedir.¹⁵ Dârekutnî’den sonraki muhaddislerin kırk hadis naklini teşvik eden bu rivayetlere bakışlarında olumlu yönde bir değişim görülmediği gibi, taz’if için kullandıkları ifadeler bile çoğu defa aynıdır.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) on üç sahâbîye dayandırılarak nakledilen rivayetlerin illetlerini maddeler halinde ele alarak benzerlerine nazaran daha kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır.¹⁶ Kendinden önceki münekkithlerin kanaatlerini de paylaşmak suretiyle konuyu uzunca bir bahis halinde ele alan İbnü'l-Cevzî; Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve Enes b. Mâlik’e (ö. 93/711-12) ulaşan dörder, Ebû'd-Derdâ'ya (ö. 32/652 [?]) ulaşan üç, Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve Ebû Saîd el-Hudrî'ye (ö. 74/693-94) ulaşan iki ve Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Hz. Ali (ö. 40/661), Büreyde b. Husayb (ö. 63/682-83 [?]), Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85), Câbir b. Semüre (ö. 71/690 [?]), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Ebû Ümâme'ye (ö. 86/705) ulaşan birer tariki tahlil etmektedir. Büreyde'den nakledilen hadisi tahlil etmeyen İbnü'l-Cevzî son olarak -sahabeden olmadığını belirttiği- Nüveyre'ye¹⁷ uzanan bir rivayete yer vermekte ve böylelikle toplamda yirmi iki tariki incelemektedir.

.....

13 Sehâvî, Beyhakî'nin kimseye nispet etmeden naklettiği bu ifadenin Ahmed b. Hanbel'e ait olduğu bilgisini vermektedir (bk. *el-Makâsîdül-Hasene*, s. 644-645; krş. Beyhakî, *Şuabül-İmân*, III, 241-242). هذا متن مشهور فيما بين الناس وليس له إسناد صحيح

14 Dîneverî, *el-Mucâlese*, VII, 164-168.

15 Dârekutnî, *el-İlelül-vârîde*, VI, 33.

16 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye*, I, 111-122.

17 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye*, I, 121. İbnü'l-Estr (ö. 630/1233) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) her ne kadar hayatı hakkında bilgi bulunmasa da Nüveyre adında bir sahâbî ve kırk hadis naklini teşvik eden bir rivayeti bulunduğunu aktarmaktadırlar (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 381). İbnü'l-Cevzî bazı kaynaklardaki “Nisbesi belirtilmemiştir” kaydını görerek ihtiyat adına böyle bir yargıda bulunmuş

İbnü'l-Cevzî, Hz. Ali'den nakledilen rivayetin isnadındaki Abdullah b. Ahmed b. Âmir et-Tâî'nin (ö. 324/936), babasından kalan ve Ehlibeyt'e dayandığı iddia edilen sahte bir nüshadan nakillerde bulunduğu bilgisine yer vermektedir. Muâz b. Cebel'e dayandırılan rivayetin isnadında yer alan Hüseyin b. Ulvân'ın (ö. 205/820 [?]), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve İbn Adî (ö. 365/976) tarafından "metrû-kü'l-hadis" ve "kezzâb" olarak nitelendiğini hatırlatan İbnü'l-Cevzî, Abdullah b. Ömer'e dayandırılan iki rivayetin ise isnat bakımından "karanlık" olduğunu söylemektedir.¹⁸ İbnü'l-Cevzî'nin herhangi bir yorum katmadan naklettiği şu rivayet ise kırk hadis literatüründe karşılaşılan en ilginç metinlerden biri olmalıdır:

Allah, bağışlanmayı umarak kırk hadis yazan kimseyi bağışlar ve ona Abadan ve Askalân'da şehit düşenlerin sevabını verir.¹⁹

Câbir b. Semüre'den nakledilen ve cennette Hz. Peygamber'e komşu olmayı vaat eden rivayeti de tahlil eden İbnü'l-Cevzî'ye göre buradaki problem, Şeybân b. Ferrûh'a (ö. 235/849 [?]) eklemleceği ana kadar isnadın tamamının meçhul râvilerden oluşmasıdır. İbnü'l-Cevzî, Nüveyre'ye uzanan isnatta yer alan Ömer b. Hârûn el-Belhî hakkında Yahyâ b. Maîn'in "kezzâb", "habis" ve "hiçbir şey değil" dediğini aktardıktan sonra, İbn Hibbân'ın "Sika râvilerden mu'dal rivayetlerde bulunur ve hiç karşılaşmadığı râvilerden hadis nakleder" tespitine yer vermektedir.²⁰ İbnü'l-Cevzî kırk hadis naklini teşvik eden rivayetlere ayırdığı ve müfesser cerh olarak nitelendirilebilecek bu bahsi şu sözlerle tamamlamaktadır:

Birçok âlim, illetlerini ortaya koyduğumuz bu rivayetten hareketle çeşitli kırk hadisler derlemişlerdir. Bunlardan bir kısmı eserlerinde usul ve fûrû konularını esas almış, bir kısmı ise ahlaka dair olanları tercih etmiştir. Herhangi bir konu sınırlaması yapmayanlar da vardır. Kırk hadis derleyen âlimlerin ilki Abdullah b. Mübârek'tir [ö. 181/797]. Ondan sonra Muhammed b. Eslem [ö. 242/856], zâhitlerden Ahmed b. Harb [ö. 265/878], Hasan b. Süfyân [ö. 303/916], Âcurrî [ö. 360/970], Cevzakî [ö. 388/998], Hâkim en-Nisâbü'rî [ö.

.....

olmalıdır. Bu durum İbnü'l-Cevzî'nin hadis tenkidinde takip ettiği müteşeddît usulün bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

18 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, I, 111-117.

19 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, I, 117.

20 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, I, 117, 121.

405/1014], Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî [ö. 412/1021], Ebû Nuaym el-İsfahânî [ö. 430/1038], İsmâil b. Abdurrahman es-Sâbûnî [ö. 449/1057], Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî [ö. 465/1072] ve (Hâce Abdullâh) el-Herevî [ö. 481/1089] gelir. Ancak bahsi geçen isimlerin çoğu hadislerin illetlerine vâkıf değildir. Dârekutnî [ö. 385/995] bu konuda şöyle demiştir: Kırk hadis naklini teşvik eden rivayetlerin bütün tarikleri zayıftır ve hiçbirisi sahih değildir. Ancak bazı âlimler insanları hayırlı amellere teşvik etmesini dikkate alarak bu kabil rivayetleri müsamaha ile karşılamışlardır.²¹

Nevevî'nin *el-Erbaûn* mukaddimesinde kırk hadis derleyen âlimler arasında saydığı isimlerle İbnü'l-Cevzî'nin burada sıraladıklarının hemen hemen aynı olduğu belirtilmelidir. Bunlardan Ahmed b. Harb, Cevzakî ve Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî, Nevevî'nin listesinde yer almamaktadır. Nevevî'nin listesinde bulunup İbnü'l-Cevzî'de bulunmayan isimler ise şunlardır: Dârekutnî, hadis hafızı ve sufi Ebû Sa'd el-Mâlnî (ö. 412/1022) ve Ebû Nuaym'ın müstemlîsi olarak tanınan Ebû Bekir el-İsfahânî el-Attâr (ö. 466/1073).²²

Öte yandan geçmiş İslam âlimlerinden erbaûn derleyenlere temas etme âdetinin Nevevî ve İbnü'l-Cevzî ile sınırlı olmadığı görülmektedir. Mesela İbnü'l-Cevzî'nin muasırı olan Ebû Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180) kendinden önceki on İslam âliminin erbaûn derlediğini nakletmektedir. Silefî'nin listesindeki bu on isim Nevevî ve İbnü'l-Cevzî'nin listesindekilerle aynıdır.²³

Nevevî, kendinden önce kırk hadis derleyen bazı isimleri saydıktan sonra, "Bunlar dışında mütekaddim ve müteahhir ulemadan kırk hadis derleyen sayısız âlim vardır"²⁴ demekle yetinirken, İbnü'l-Cevzî "Bu âlimlerden birçoğu hadislerin illetlerine vâkıf değildir" kanaatini dile getirmektedir. Bahsi geçen isimlerin çoğunluğunun meslekten hadisçi olmayıp daha çok züht yönleriyle şöhret bulan âlimlerden oluştuğu dikkate alındığında İbnü'l-Cevzî'nin bu kanaatinde haksız olmadığı söylenebilir.

Nevevî "Her ne kadar çok farklı tariklerden nakledilse de hadis hafızları bu rivayetin zayıflığında görüş birliği içindedirler" demek

•••••

21 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye*, I, 121-122.

22 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 39-41.

23 Silefî, *el-Erbaûne'l-büldâniyye*, s. 30.

24 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 39-41.

suretiyle Dârekutnî ve İbnü'l-Cevzî'nin yukarıdaki kanaatlerini tasdik etmektedir.²⁵ Ancak bütün bu sorunlara rağmen, girişte isimlerini saydığı âlimlerin izinden giderek kendisinin de bir kırk hadis derlemeyi arzuladığını ve hatta bunun için istiharede bulunduğunu aktarmaktadır.²⁶

İslam âlimlerinin, amellerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceğinde görüş birliği içinde olduğunu da hatırlatan Nevevî, buna rağmen asıl dayanağının, kırk hadis naklini teşvik eden zayıf rivayetler değil, Hz. Peygamber'den ulaşan şu sahih hadisler olduğunu belirtmektedir:²⁷

Burada bulunanlar bulunamayanlara tebliğ etsin!²⁸ Allah, bir sözümü işitip dağarcığında muhafaza eden ve nasıl işittiyse o şekilde başkalarına ulaştıran kimsenin yüzünü aydın eylesin!²⁹

Nevevî'nin bu yaklaşımını birçok İslam âliminde görmek mümkündür. Nitekim kendisinden bir asır sonra yaşayan Hamîd-i Velî de (ö. 815/1412) onun dayandığı bu rivayetler yanında “Bir âyet bile olsa benden tebliğde bulunun!”³⁰ hadisinden hareketle erbaîn derlediğini aktarmaktadır.³¹

Kırk hadis naklini teşvik eden rivayetlerin sahih olmadığına görüş birliği bulunmasına rağmen bu sahadaki eserlerin ısrarla kırk ve civarı hadis içermesi, üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur. Gerçekten de kırk sayısının nicelik değil, nitelik belirten örfî bir ölçek olarak kabul edilmesi gerektiği,³² kırk hadisten mak-sadın çok hadis nakletmek olduğu, otuz dokuz veya kırk bir hadis nakletmenin bir şey değiştirmeyeceği³³ düşünülüyorsa, bu durumda literatüre yön veren âlimler niçin özellikle kırka yakın belirli sayıları tercih etmişlerdir?

.....

25 Nevevî, *el-Erbaîn*, s. 38.

26 Nevevî, *el-Erbaîn*, s. 41.

27 Nevevî, *el-Erbaîn*, s. 43.

28 Buhârî, “İlim”, 39, “Hac”, 134, “Megâzî”, 81; Müslim, “Hac”, 82, “Kasâme”, 9; Ebû Dâvûd, “Salât”, 298; Tirmizî, “Hac”, 21; Nesâî, “Menâsikü'l-hac”, 111.

29 Ebû Dâvûd, “İlim”, 10; Tirmizî, “İlim”, 7; İbn Mâce, “Sünnet”, 18.

30 Buhârî, “Enbiyâ”, 50; Tirmizî, “İlim”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XI, 25, 488, 583; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VI, 109; X, 311.

31 Hamîdüddin Aksarâyî, *Şerhu hadîsi şer'îi erbaîn*, vr. 1^b-2^a.

32 Yıldız, “Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler”, s. 409-411.

33 Kazancı, *Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis*, s. 11-12.

Bu soruyu daha somut bir şekilde sormak gerekirse, başta *el-Erbaûn*'unda kırk iki hadise yer veren Nevevî olmak üzere, günümüze ulaşan en eski kırk hadis eserinin musannifi Hasan b. Süfyân (ö. 303/916) ile İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) kırk hadis derlemelerine elli, yüz veya daha fazla sayıda hadis yerine niçin kırk beş hadis almışlardır? Bu soruyu bahsi geçen İslam âlimlerinin “bidata düşmekten çekinmeleri”³⁴ şeklinde cevaplamak mümkün görünmektedir. Buna; kırk hadis naklini teşvik eden rivayetlerin sahihliğine çok düşük de olsa ihtimal verdikleri, dolayısıyla da vaat edilen sevaptan mahrum kalmak istemedikleri kanaatini ilave etmek mümkün görünmektedir.

C. Sahih Rivayetlerden Hareketle Erbaîn Derlemek: Sürremerrî Örneği

İslam âlimlerinin erbaîn derlerken düştükleri “kırk sayısına bağlı kalıp kalmama” ikilemine müteahhir dönem âlimlerden Sürremerrî³⁵ (ö. 776/1374) daha farklı bir çözüm bulmuştur. Dönemin önde gelen Hanbelî fakihlerinden olan Sürremerrî, orijinal bir isimlendirmeye sahip *el-Erbaûne's-sahiha fî mâ düne ecir'l-menîha* başlıklı eserini telif ederken kırk sayısına ulaşma adına daha anlamlı ve daha kabul edilebilir bir gerekçeye dayandığını belirtmektedir. Sürremerrî'nin, eserini hazırlarken esas aldığı ve temel hadis kaynaklarında yer alan sahih rivayet şöyledir:

Ebü Kebşe es-Selûlî [ö. 85/704], Abdullah b. Amr b. Âs'tan naklen Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Kırk güzel haslet vardır ki, bunların en üstünü sütünden faydalanmak üzere ihtiyaç

.....

34 Yıldız, “Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler”, s. 410.

35 Tam adı Cemâleddin Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed b. Ali b. İbrâhim el-Abbâdî el-Ukaylî es-Sürremerrî el-Hanbelî'dir. Receb 696'da (Mayıs 1297) Sâmerrâ'da doğmuş, 21 Cemâziyelevvel 776'da (Ekim 1374) Dimaşk'ta vefat etmiştir. Bağdat'ta tahsilini tamamladıktan sonra Dimaşk'a gelerek vefat edeceği ana kadar ilmi faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Arap dili ve ferâizde çok güçlü olduğu, hadis ve fıkıh eserlerini nazmettiği ürcüzlerle adından söz ettirdiği bilinmektedir. Sürremerrî'nin sayıları yüzü bulan eserlerinden bazıları şunlardır: *Şifâü'l-âlâm fî tıbbi ehli'l-İslâm*, *Şerhu'l-Lü'lue fi ilmi'l-Arabiyye*, *Neşrü'l-kalbi'l-meyyit bi-fazli Ehli'l-beyt*, *Gaysû's-sehâbe fî fazli's-sahâbe*, *Ukudü'l-leâli fi'l-emâli*, *Acâibü'l-ittifâk*, *es-Sümâniyyât* ve babasının eseri üzerine hazırladığı *Nazmü'l-Garîb fî ulûmi'l-hadis* ile fıkıh alanındaki eseri *Nazmu Muh-tasaru İbn Rezîn* (bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VIII, 429; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 250; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, VI, 247).

sahiplerine emaneten keçi bağışlamaktır. Allah bunu ve bundan daha düşük seviyedeki herhangi bir ameli işleyen kimseyi cennete koyar.”³⁶

Eserini, sütünden faydalanmak üzere emaneten keçi vermek anlamına gelen “menîha” (keçi âriyeti) ve bundan daha düşük seviyedeki kırk ameli toplamak amacıyla kaleme aldığını söyleyen Sürremerrî’ye göre bu hadis, “Her kim ümmetime kırk hadis naklederse kıyamet gününde fakih ve âlim olarak diriltilir”³⁷ rivayetine nazaran daha teşvik edicidir. Zira âlimler bahsi geçen rivayeti sahih bulmuş ve isnadı hakkında menfi görüşler belirtmişlerdir.³⁸ Eserindeki rivayetlerin, *Sahîh-i Buhârî* veya *Sahîh-i Müslim* veya ikisinde birden yer aldığını belirten Sürremerrî, mukaddimede sebab-i telif olarak benimsediği hadisın ehemmiyetine şu sözlerle dikkat çekmektedir:

Eğer bir teşvikten bahsedilecekse, bu rivayetdeki teşvik diğerlerine nazaran daha tercihe şayandır. Zira buradaki her bir amel cennete vesile olurken, diğer rivayetler hem içerdikleri hadislerin tamamının nakledilmesini şart koşuyor hem de âlimlerle haşrolmayı vaat etmektен öteye gidemiyor.

Ayrıca âlimler haşrolunduklarında ilimlerine ve bu ilimleriyle hangi amelleri işlediklerine dair sorguya çekileceklerdir. Bu erbaîndeki amelleri işleyenler ise Hz. Peygamber’in şهادetiyle cennete gireceklerdir. Tabii ‘Bu amellerin sahipleri sırf bu amelleri işlediler diye âlim ve fakihlerden üstün olacaklardır’ demek istemiyorum.³⁹

II. Nevevî’nin *el-Erbaûn*’u

İlk kırk hadis müellifi olarak bilinen Abdullah b. Mübârek’ten (ö. 181/797) Nevevî’ye (ö. 676/1277) kadarki beş asırlık zaman diliminde elli dört adet kırk hadis derlemesine rastlanmaktadır.⁴⁰ Nevevî’den günümüze kadar geçen süreçte sadece *el-Erbaûn*

36 Buhârî, “Hibe”, 36; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 42, 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XI, 425. Aynı hadisın Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843) rivayetinde Hassân b. Atıyye’den (ö. 130/748 [?]) naklen şu ilave yer almaktadır: “Keçi âriyeti hariçinde; selam almak, aksırana dua etmek, geçenlere eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmak gibi birçok güzel âdeti saydık, ama on beşe ulaşamadık.”

37 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 37-38.

38 Sürremerrî, *el-Erbaûne’s-sahîha*, s. 15-16.

39 Sürremerrî, *el-Erbaûne’s-sahîha*, s. 16.

40 Karahan, “Nawawî’nin Arbaûn’u ve Arabca Şerhleri”, s. 295.

en-Neveviyye üzerine yazılan şerh, haşiye, muhtasar ve tahriçler bu sayının üç katını bulmaktadır.

A. Tam Adı

Nevevî, kırk hadis literatürüne yön veren derlemesini, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*'i ile *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*'ında *Kitâbü'l-Erbaîn* ve *Cüz'ü'l-erbaîn* olarak anmaktadır. Eserin tam adını ise *Sahîh-i Buhârî* şerhi olarak hazırladığı, ancak ömrü vefa etmediği için sadece “*Kitâbü'l-İmân*”ın sonuna kadar şerhedebildiği *et-Telhîs şerhu'l-Câmiî's-sahîh*'inde vermektedir. O burada “İslam beş esas üzere bina edilmiştir” hadisini şerhetmeden hemen önce şu ifadeleri kullanmaktadır:

“İslam beş esas üzere bina edilmiştir: ... ilâ âhirihi” hadisi İslam'ın temel prensiplerini içeren ve ahkâmı cemedten önemli hadislerdendir. Ben bu hadisi *el-Erbaîn fî mebâni'l-İslâm ve kavâidi'l-ahkâm* adlı eserime dahil ettim. Zira bu hadis bunu [böyle bir isimlendirmeye sahip bir kitapta yer almayı] hak ediyor.⁴¹

B. Derleme Yöntemi

Eser, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) hususi bir mecliste imla ettiği ve yirmi altı hadis içeren *el-Ehâdîsü'l-küllîyye-tü'lletî aleyhâ medârü'd-dîn* adlı eserine Nevevî tarafından yapılan on altı ilaveden oluşmaktadır. İbnü's-Salâh, *el-Kelimâtü'l-câmiatü'l-vecîze* olarak da anılan eserindeki rivayetleri seçerken muhteva bakımından dinin temel esaslarını içermelerini ve özlü içeriklere sahip olmalarını dikkate almıştır.⁴²

Nevevî, *el-Erbaîn*'u tasnif ederken İbnü's-Salâh'tan istifade ettiğine değinmemektedir. Ancak *Bustânü'l-ârifîn*'in girişinde kendisini “Şeyh Ebû Amr” diye anmakta ve derlediği medar hadislerle sırasıyla yer vermektedir. Ardından üç hadisin daha bu hadislerle ilave edilebileceğini söyleyerek bunları 27-29. hadisler olarak zikretmektedir.⁴³

Nevevî, *el-Ezkâr*'ın sonunda “Faslün fi'l-ehâdisi'lletî aleyhâ medârü'l-İslâm” başlığı altında, -bu defa İbnü's-Salâh'a temas etmeden- onun derlediği medar hadislerden yirmi dördüne yer vermektedir.

.....

41 Nevevî, *et-Telhîs*, I, 461; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, I, 16, 311; III, 294; IX, 150; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, II, 226.

42 Nevevî, *Bustânü'l-ârifîn*, s. 16-17; İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, I, 56. İbn Receb, Nevevî'nin yaptığı ilavelerle bir bakıma İbnü's-Salâh'ın bu derlemesini genişlettiğine dikkat çekmektedir.

43 Nevevî, *Bustânü'l-ârifîn*, s. 16-26.

Daha sonra bunlara altı hadis daha ilave ederek toplamda otuz sayısına ulaşmaktadır. Bu otuz hadis *el-Erbaûn*'un ilk otuz üç hadisi arasında yer almaktadır.⁴⁴ Benzer bir uygulamayı *Bustânü'l-ârifîn*'de de hayata geçiren Nevevî, bu defa üç hadis ilavesiyle toplamda yirmi dokuz hadisi medar hadisler olarak sunmaktadır. *el-Erbaûn*'da yer aldığı halde *Bustânü'l-ârifîn* ve *el-Ezkâr*'da bulunmayan hadis sayısı on ikidir.

Nevevî, İbnü's-Salâh'ın medar derlemesini; *el-Erbaûn*, *Bustânü'l-ârifîn* ve *el-Ezkâr*'ına aynen almıştır. Ancak bu derleme *Bustânü'l-ârifîn* ve *el-Ezkâr*'da sıralama bakımından neredeyse aynen aktarılırken, *el-Erbaûn*'da -ikisi hariç- bu sıralamaya uyulmadığı görülmektedir. Bunlar, ilk sıradaki niyet hadisi ve bebeğin anne karını kırkar günlük periyotlar halinde yaratılışını ele alan 4 numaralı hadistir. Bütün bu bilgilerden hareketle *el-Erbaûn*'u, *Bustânü'l-ârifîn* ve *el-Ezkâr*'daki medar hadisleri derleme gayretinin bir semeresi olarak görmek yanlış olmayacaktır (bk. Ek 1: *el-Ehâdisü'l-küllîyye*, *Bustânü'l-ârifîn* ve *el-Ezkâr*'dan *el-Erbaûn*'a İntikal).

C. Sebeb-i Telif

Nevevî *el-Erbaûn*'unu, adından ve içeriğinden de anlaşılacağı üzere İbnü's-Salâh'ın usulüne sadık kalarak hazırlamıştır. İslam âlimleri arasında usul, fûrû, cihat, züht, âdâb veya hutbelere⁴⁵ dair erbaûn derleyenler bulunduğu dikkat çeken Nevevî, bahsi geçen eserlerin tamamının samimi niyetlerle hazırlandığını, ama kendisinin bu eserlerdekine nazaran daha ehemmiyetli gördüğü bir yöntemi takip edeceğini belirtmektedir. Nevevî, yapmak istediği şeyin belirli konularla sınırlı kalmayıp dinin temel esaslarını içeren daha kuşatıcı hadisleri derlemek olduğunu dile getirmektedir. Bu anlamda temel bir kıtas da belirleyen Nevevî, *el-Erbaûn*'undaki hadisleri seçerken kendinden önceki âlimlerin, "İslam'ın medarı bu hadis üzerindedir"

.....

44 Nevevî, *el-Ezkâr*, s. 638-649.

45 Nevevî "hutbelere dair erbaûnlar" ifadesiyle muhtemelen İbn Ved'ân'a (ö. 494/1100) nispet edilen *el-Erbaûne'l-Ved'âniyye*'yi kastetmektedir. İbn Ved'ân'ın 473 (1080) yılında Bağdat'a getirdiği bilinen ve tamamı mevzû olan *el-Erbaûne'l-Ved'âniyye*'nin, Hz. Peygamber'in zühde ve ahlaka dair konuşmalarından derlendiği iddia edilmektedir. Eserin asıl müellifi, İbn Ved'ân değil, hadis ilmindeki yetersizliği ve "kezzâb" vasfıyla şöhret bulan Zeyd b. Rifâa el-Hâşimî'dir (konuyla ilgili ayrıntılı için bk. Âşikkutlu, "İbn Ved'ân", s. 440). Babakaleli Abdülâziz Ahmed Efendi'nin (ö. 1281/1864 [?]) *el-Erbaûne'l-Ved'âniyye* üzerine bir şerhi bulunmaktadır.

veya “Bu hadis İslam’ın yarısıdır veya üçte biridir” şeklindeki değerlendirmelerini esas aldığını söylemektedir.⁴⁶

Kırk hadis derleyen on üç İslam âliminin adını veren Nevevî, bir bakıma bu işi kendinin ihdas etmediğini ve bu konuda selef ulemanın izinden gittiğini anlatmış olmaktadır. O, sonraki dönemlerde *el-Erbaûn en-Neveviyye* diye meşhur olan kırk hadis derlemesinin telif sebebini mukaddimede şu sözlerle açıklamaktadır:

Birçok tarikten gelen ve çok farklı metinlerle nakledilen rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Her kim ümmetime, dinine dair kırk hadis ulaştırır ve bunları öğrenmesini sağlarsa kıyamet gününde fakihler ve âlimlerle birlikte haşredilir.” Hadis hafızları, tarikleri çok olsa da bahsi geçen rivayetin zayıf olduğunda görüş birliği içindedirler. İslam âlimleri her ne kadar amellerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceğini söyleseler de, benim dayanağım bu rivayet değildir. Ben bu derlemeyi kaleme alırken, “Burada bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsin!”⁴⁷ ve “Allah, benim bir sözümü işitip dağarcığında muhafaza eden ve nasıl işittiye o şekilde başkalarına ulaştıran kimsenin yüzünü aydınlık eylesin!”⁴⁸ hadislerini esas alıyorum.⁴⁹

Ç. Telif Tarihi

el-Erbaûn zeylinde yer alan ve Nevevî'nin sade bir anlatımı esas aldığı *الإشارات إلى ضبط الألفاظ المشككات* /Zor Lafızların Doğru Yazımına Dair İşaretler” başlıklı bölümde birkaç defa geçen, “Bu konuyu *Şerhu Sahîh-i Müslim*’de ayrıntılarıyla açıkladım”⁵⁰ ifadesinden hareketle, *el-Erbaûn*’un *Sahîh-i Müslim* şerhinden sonra telif edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim semâ ve icazet kayıtlarında yer alan bilgilere göre Nevevî *el-Erbaûn*’unu vefatından sekiz yıl öncesine tekabül eden 27 Cemâziyelevvel 668 (22 Ocak 1270) Perşembe gecesini tamamladığını ifade etmektedir. Buna göre Nevevî *el-Erbaûn*’unu kaleme aldığı otuz yedi yaşındadır.

.....

46 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 43-44.

47 Buhârî, “İlim”, 39, “Hac”, 134, “Megâzî”, 81; Müslim, “Hac”, 82, “Kasâme”, 9; Ebû Dâvûd, “Salât”, 298; Tirmizî, “Hac”, 21; Nesâî, “Menâsikü'l-hac”, 111.

48 Ebû Dâvûd, “İlim”, 10; Tirmizî, “İlim”, 7; İbn Mâce, “Sünnet”, 18.

49 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 42-43.

50 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 122, 124, 129. Bunlardan biri de sahâbeden Temîm ed-Dârî'nin (ö. 40/661) nisbesi hakkındaki kanaatleri dile getirirken kullandığı “Bu konunun ayrıntılarını *Şerhu Sahîh-i Müslim*’de naklettim” ifadesidir.

Bahsi geçen semâ ve icazet kaydında yer alan bilgilerden hareketle ilgili nüshanın⁵¹ günümüze ulaşan en kıymetli *el-Erbaûn* nüshası olduğu söylenebilir. Zira Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'nin (ö. 742/1341) bizzat hocası Nevevî'den naklettiği bu nüshanın diğer râvileri de ulemadan oluşmaktadır. Tamamı hareketli ve okunaklı bu kıymetli nüshayı Kemâleddin Ebû Hafs el-Halebî (ö. 777/1375) ve Şehâbeddin Muhammed b. Cum'a el-Ensârî (ö. 774/1373) beraberce Mizzî'den, Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438) onlardan ve Muhammed b. İbrâhim es-Sellâmî (ö. 973/1565) de Sıbt'tan nakletmektedir.⁵²

Öte yandan bu çalışmada esas alınan ve büyük bir kıymete sahip olduğu düşünülen *el-Erbaûn* nüshasındaki bir istinsah hatasına dikkat çekmek yerinde olacaktır. Şöyle ki, bu nüshada *el-Erbaûn*'un telif tarihi “29 Cemâziyelevvel 668 Perşembe gecesi” olarak kaydedilmiştir. Oysa bu tarih cumartesi gecesine denk gelmektedir. Buradaki hatanın “السابع” ifadesinin, istinsah esnasında “التاسع”⁵³ olarak okunmasından ileri geldiği düşünülmektedir. Abdülkadir Karahan'ın Bibliothèque Nationale'de rastladığı başka bir nüshadaki bilgi bu tespiti doğrulamaktadır. Karahan, bahsi geçen nüshadaki kayıttaki *el-Erbaûn*'un tamamlanma tarihinin 27 Cemâziyelevvel 668 (22 Ocak 1270)⁵⁴ olarak verildiğini aktarmaktadır.

D. Muhteva

“el-Hutbe” başlıklı⁵⁵ bir girişle başlayan ve kırk iki hadis içeren *el-Erbaûn* “Hâtimetü'l-kitâb” olarak adlandırılan bir son söz ve “Bâbü'l-İşârât ilâ zabti'l-elfâzi'l-müşkilât” başlıklı bir zeyil ile sona ermektedir.

1. *el-Erbaûn* Zeyli: *el-İşârât ilâ zabti'l-elfâzi'l-müşkilât*

Nevevî, “Bâbü'l-İşârât ilâ zabti'l-elfâzi'l-müşkilât” başlığını taşıyan zeyil bölümüne “Her ne kadar böyle bir başlıklandırma yapsam

51 Nevevî, *el-Hadîsü'l-Erbaûn*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, Mecmua, nr. 396, vr. 174^b-199^b.

52 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 139-142; krş. a.mlf., *el-Hadîsü'l-Erbaûn*, vr. 199^b. Bahsi geçen nüshanın sonunda Muhammed b. İbrâhim es-Sellâmî tarafından, aynı zamanda mahtûtanın müstensihî olan Nasrullah b. Merhûm İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmâil el-Erbîlî ve onun oğlu Zeynüddin Ebû Hafs Ömer'e verilen icazet yer almaktadır.

53 Nevevî, *el-Hadîsü'l-Erbaûn*, vr. 198^a.

54 Bk. Karahan, “Nawawî'nin Arbaûn'u ve Arabca Şerhleri”, s. 291.

55 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 121.

da anlamı açık bazı lafızlara da yer verdim” sözleriyle başlamaktadır. O, bu bölümde hangi fiil ve kelimenin nasıl harekeleneyeceği, hangi kavramın hangi şer’î anlamları içerdiği, “emîrû’l-mü’minîn” unvanını ilk alan halifenin Hz. Ömer (634-644) olduğu, bazı kelimelerdeki kullanım farklılıkları, mecaz içeren ifadelerin şerhi, bazı cümlelerin irabı, kabile, nisbe ve râvî isimlerinin nasıl okunması gerektiği gibi kısa bazı bilgilere yer vermektedir.⁵⁶ Yeri gelmişken belirtilmelidir ki, Nevevî’nin okuyucuya büyük fayda sağlayan bu ve benzeri açıklayıcı bilgileri sunmadaki hassasiyeti *el-Erbaûn* ile sınırlı olmayıp, başta *Sahîh-i Müslim* şerhi olmak üzere diğer bütün eserlerinde müşahede edilen genel bir telif üslubudur.

Nevevî, *el-Erbaûn*’unu şerhetmediği halde bazı kaynaklarda ona böyle bir şerh izafe edilmesi zeyilde yer alan izahlar sebebiyle olmalıdır. Hatta Abdülkadir Karahan gibi bazı araştırmacılar “Bâbü’l-işârât”ı dikkate alarak “*el-Erbaûn*’un ilk şârihi” sıfatını bizzat Nevevî’ye vermenin uygun olacağını söylemişlerdir.⁵⁷

Bu muhtasar zeyilde dikkat çeken bir başka husus, Nevevî’nin kelimelerin noktalanması ve harekelenmesi konusundaki hassasiyetidir. Onunla bütünleşen bu hassasiyeti *Sahîh-i Müslim* şerhinde daha bariz biçimde görmek mümkündür. Nevevî, zeyil bölümünü kırk hadis rivayetlerinin şart cümlelerinde (من حفظ على أمتي أربعين حديثاً) yer alan *حَفِظَ* fiilinin anlamına ayırdığı “الفصل” başlığı ile tamamlamaktadır.

2. Nevevî’ye Göre “Hıfz”ın Mahiyeti

Nevevî, *el-Erbaûn* zeylinin sonundaki “Fasıl” başlığı altında, kırk hadis naklini teşvik eden rivayetlerde yer alan *حَفِظَ* fiilinin “Ezberinde olmasa veya anlamını bilmesa bile ulaştırmak” anlamına geldiğini belirtmektedir. Rivayetin bağlamını dikkate alarak böyle bir anlam çıkardığını vurgulayan Nevevî’ye göre gerçek anlam bu olmalıdır. Zira hadisler nakledilmek suretiyle müslümanlara bir yarar sağlar. Bilindiği halde nakledilmeyen hadislerin faydasından bahsetmek mümkün değildir.⁵⁸

•••••

56 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 119-135.

57 Karahan, “Nawawî’nin Arbaûn’u ve Arabca Şerhleri”, s. 296-297. Ahmed Câsim, Kusay el-Hallâk ve Ebû Hamza ed-Dağîstânî de birlikte tahkik ettikleri *el-Fethu’l-mübîn*’in girişinde Nevevî’yi ilk şârih olarak takdim etmektedirler (bk. Câsim, v.dğr., “Beyne yedeyi’l-kitâb”, s. 10).

58 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 134.

E. *el-Erbaûn*'un Hadis Literatüründeki Yeri

el-Erbaûn üzerine şerh, haşiye, tâlik ve tahrîc gibi birçok türde çalışma yapılmıştır. Bunların büyük çoğunluğunu şerhler oluşturmaktadır. XIX. yüzyıla kadarki süreçte kırk hadis eserlerinin üçte birinin, Nevevî'nin *el-Erbaûn*'u üzerine yazılan şerh, haşiye ve tâlikler olduğu görülmektedir. 1952 yılında yaptığı sayım sonucunda muharriç, câmi', musannif ve şârih olmak üzere toplamda 164 âlimin kırk hadis telif ettiği bilgisini paylaşan Abdülkadir Karahan'a (ö. 2000) göre, bunlardan kırk biri *el-Erbaûn*'u şerheden âlimlerden oluşmaktadır.⁵⁹

1. *el-Erbaûn*'un İlk Şârihi Nevevî mi?

İslam âlimlerinin kendi eserlerine şerh yazmaları sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Dolayısıyla *el-Erbaûn*'la ilgili en çok merak edilen hususlardan biri de niçin bizzat Nevevî tarafından şerhedilmediğidir. Bu soruya “Hâtîme”de cevap veren Nevevî, *el-Erbaûn*'u şerhetmeyi çok arzuladığını, kendisinden önce bunu yapmak isteyen olursa bundan memnuniyet duyacağını söylemektedir. *el-Erbaûn*'un kırk ikinci ve son hadisinden sonraki ifadeleri şöyledir:

İşte bu; temel İslam esaslarını ihtiva eden usul, fûrû, âdâb ve ahkâmın birçok yönüyle ilgili engin bilgiler içeren hadislerin sonuncusudur. Şimdi de buradaki bazı lafızlar hakkında -hadislerin sırasını takip ederek- çeşitli izahlarda bulunacağım.

Şu aşamada yapmak istediğim şey *el-Erbaûn*'u ayrı bir eser olarak şerhetmektir. Allah'tan, bana böyle bir şerhi hazırlama imkânı vermesini, böylece hadislerdeki incelikleri ele alabilmeyi ve okuyan müslümanlara, başkasına ihtiyaç bırakmayacak temel bilgileri ulaştırabilmeyi niyaz ediyorum. Bu vesileyle niçin özellikle bu hadisleri seçtiğimi de anlatma imkânı bulacağım.⁶⁰

Nevevî çok arzulamış olsa da *el-Erbaûn*'unu derlediği 668 (1270) yılından, vefat ettiği 676 (1277) yılına kadar geçen süre zarfında eserine şerh yazma fırsatı bulamamıştır. Bu bilgiyi Nevevî'ye yakınlığı ile tanınan öğrencisi ve aynı zamanda kendisi de bir *el-Erbaûn* şârihi

.....

59 Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 66-69.

60 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 116. Yakın öğrencisi Alâeddin İbnü'l-Attâr da Nevevî'nin *el-Erbaûn*'daki hadisleri seçme sebebini özellikle anlatmak istediğine dikkat çekmektedir (bk. İbnü'l-Attâr, *Şerhu'l-Erbaûn en-Neveviyye*, s. 35).

olan Alâeddin İbnü'l-Attâr (ö. 724/1324) teyit etmektedir. Birazdan tanıtılacak şerhinin girişinde hocası Nevevî'nin kırk beş senelik kısa ömrüne Kur'an ilimleri, sünnet, züht yaşantısı, hadis ilimleri, fetva âdâbı, hac menâsiki ve fûrû-i fıkıh gibi birçok alanda yirmi büyük cildi aşan telif sığdırdığını anlatan İbnü'l-Attâr, Nevevî'nin bahsi geçen eserler arasında önemli bir yere sahip *el-Erbaûn*'u şerhetmeyi çok istediğini ancak buna muvaffak olamadığını söylemektedir.⁶¹

Nevevî, niçin *el-Erbaûn*'u başından itibaren şerhiyle bir arada derlemediğini ve bunu başka bir zamana bıraktığını ise şu sözlerle açıklamaktadır:

Planladığım şerhi metinle bir arada vermeyişimin sebebi, *el-Erbaûn*'un müstakil bir cüz olarak nakledilip ezberlenmesini kolaylaştırmaktır. Ben şerhedene kadar bir başkası şerhetmek isterse bundan hoşnut olurum.⁶²

2. Öğrencinin Hocaya Vefası: İbnü'l-Attâr'ın *el-Erbaûn* Şerhi İnşası

el-Erbaûn üzerine yazılan şerhler arasında ilk akla gelenlerden biri, Nevevî'nin yakın öğrencisi Alâeddin İbnü'l-Attâr'ın⁶³ *Şerhu'l-Erbaûn*'idir.⁶⁴ Nevevî'nin eserlerini özetlemesiyle tanınan ve “muhtasarü'n-Nevevî” veya “en-Neveviyyü's-sağır” diye şöhret bulan İbnü'l-Attâr, *el-Erbaûn* şerhini benzerlerine nazaran çok farklı bir usulle kaleme almıştır. O, şerhinin büyük bölümünü, kendisinden “Şeyhimiz Muhyiddin” diye bahsettiği Nevevî'nin eserlerini taramak suretiyle yaptığı nakillerden meydana getirmiştir.⁶⁵

.....

61 İbnü'l-Attâr, *Şerhu'l-Erbaûn en-Neveviyye*, s. 34-35.

62 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 116-117.

63 Tam adı Ali b. İbrâhim b. Dâvûd b. Attâr ed-Dımaşkî Alâeddin Ebû'l-Hasan b. Attâr'dır. Babası günümüzde -eczacılığa tekabül eden- attarlık mesleğini icra ediyordu. Dedesi tabipti. 654 (1256) yılında doğmuş; Mekke, Medine, Kahire ve Nablus'ta iki yüzün üzerinde şeyhten hadis dinlemiş ve ders almıştır. On altı yaşından yirmi iki yaşına kadar süren yakın öğrenciliği boyunca hocası Nevevî'nin yanından neredeyse hiç ayrılmamıştır. Zehebî'nin (ö. 748/1348) sütkardeşi olarak da tanınan İbnü'l-Attâr 724 (1324) senesinde vefat etmiştir (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 4-6; V, 66).

64 İbnü'l-Attâr, *Şerhu'l-Erbaûn en-Neveviyye*, nşr. Muhammed Nâsir el-Acmî, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1429/2008, 222 sayfa.

65 İbnü'l-Attâr, *Şerhu'l-Erbaûn en-Neveviyye*, s. 35.

İlmî çalışmalarının önemli bir kısmını hocası Nevevî'nin mirasına hizmete adanmış İbnü'l-Attâr'ın kaleme aldığı *el-Erbaûn* şerhinin kurgusal açıdan oldukça orijinal olduğu belirtilmelidir. O, şerhini Nevevî'nin eserlerinden ve yakînen muttali olduğu ilmî yaklaşımlarından hareketle kaleme almıştır. Bu açıdan bakıldığında İbnü'l-Attâr'ın çalışmasının klasik şerh formatının dışına çıkarak bir tür "şerh inşası"na dönüştüğü söylenebilir.

İbnü'l-Attâr, Nevevî'nin vefatından önceki altı yılı kendisine yakın talebelikle geçirmesi ve eserlerini teferruatıyla tanınması gibi özellikleriyle böyle bir şerhi hazırlamaya muvaffak olmuş ve bir bakıma Nevevî'nin *el-Erbaûn*'u şerhetme arzusunu yerine getirerek bir vefa örneği sergilemiştir. İbnü'l-Attâr'ın *el-Erbaûn* şerhindeki başlıca kaynağının *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim* olması bahsi geçen vefa ve bağlılığın bir sonucudur.

3. İm'ân Tarikiyle Şerh: Fâkihânî'nin *el-Menhecû'l-mübîn*'i

Mâlikî muhaddislerden Fâkihânî'nin (ö. 734/1334) hazırladığı şerhin tam adı *el-Menhecû'l-mübîn fî şerhi'l-Erbâin*'dir. Şehâvî'nin, adını *el-Menhecû'l-metîn* olarak kaydettiği⁶⁶ şerhte öncelikle râviler hakkında bilgi veren Fâkihânî, hadislerde yer alan her bir kelimeyi ayrı ayrı tahlil etmektedir. Özellikle garîbül-hadis kapsamına giren lafızların izahına önem veren Fâkihânî'nin hadislerdeki teâruzu gidermek için temel hadis eserlerinin şerhlerinden âzami ölçüde istifade ettiği görülmektedir. Fâkihânî ayrıca Mâzerî (ö. 536/1141), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Kurtubî (ö. 656/1258) ve Nevevî'nin *Sahîh-i Müslim* şerhlerine başvurmakta ve Mâlikî fakihlerden Kâdî Abdülvehhâb (ö. 422/1031) ile Bâcî'ye (ö. 474/1081) sıklıkla atıfta bulunmaktadır.⁶⁷

Şerhettiği her hadisin sahâbî râvisinden toplamda kaç hadis rivayet edildiğine ve bu sahâbîden rivayette bulunan tâbîlerin kimler olduğuna varıncaya kadar oldukça teferruatlı bilgiler sunan Fâkihânî, bazan hadislerdeki bir kelime veya bir terkip için bile onlarca İslam âliminin kanaatlerine yer vermektedir. Ayrıca şerh esnasında uzun beyitlerle istiştatta bulunmakta ve her bir hadise dair kanaatlerini maddeler halinde uzun uzadıya sıralamaktadır. Hatta *el-Erbaûn*

.....

⁶⁶ Şehâvî, *el-Menhelû'l-azbû'r-revî*, s. 35.

⁶⁷ Şevket b. Rifkî, "Mukaddime", s. 14.

mukaddimesindeki basit ifadeleri bile teker teker tahlil etmektedir.⁶⁸ Eserin tamamında göze çarpan fıkıh ve belagat dokusu, *el-Menhecû'l-mübîn*'in bir diğer karakteristik özelliği olarak göze çarpmaktadır. Fâkihânî benzerlerine nazaran oldukça hacimli olan bu kıymetli şerhi özetleyen bir de muhtasar kaleme almıştır.⁶⁹

4. Metni Geliştirilmiş Şerh: İbn Receb'in *Câmiu'l-ulûm'u*

İbn Receb'in (ö. 795/1393), Nevevî'nin *el-Erbaûn*'una sekiz hadis ilave etmek suretiyle yazdığı bir şerh olup tam adı *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmii'l-kilem*'dir. Sehâvî'nin “nefis bir şerh” olarak nitelediği⁷⁰ eserin girişinde Hz. Peygamber'in cevâmiu'l-kelim özelliğini uzun bir bahis halinde ele alan İbn Receb, söze İbnü's-Salâh'ın akdettiği meclisten bahsederek başlamaktadır. İbnü's-Salâh'ın bu mecliste öğrencileriyle cevâmiu'l-kelim nevinden yirmi altı hadisi müzakere ettiği ve daha sonra bu hadislerin yer aldığı cüzün *el-Ehâdisü'l-küllîyye* adıyla meşhur olduğu bilgisini vermektedir. İbn Receb, Nevevî'nin *el-Ehâdisü'l-küllîyye*'ye aynı usul üzere on altı hadis ilave ettiğine ve böylelikle bir bakıma bu çalışmayı genişlettiğine dikkat çekmektedir.⁷¹

Nevevî'nin, hadisleri seçerken belirlediği “dinin yarısı veya üçte birini içermesi” gayesini hatırlatan İbn Receb bazı âlimlerin, bu amaca uygun başka hadisler var olmasına rağmen bunlara *el-Erbaûn*'da yer verilmemesine şaşırıklarını söylemektedir. Kendisi de bu âlimleri yalnız bırakmadığını şu sözlerle ifade etmektedir:

Nevevî nasıl ki “Delil davacıya, yemin davalıya düşer”⁷² gibi önemli bir hadisi *el-Erbaûn*'una aldıysa, aynı şekilde şer'î ilimlerin yarısına denk gelen ve ferâizin küllî kaidelerini içeren “Miras paylarını Kur'an'da bildirilen sahiplerine veriniz” hadisini⁷³ de almalıydı.⁷⁴

.....

68 Fâkihânî, *el-Menhecû'l-mübîn*, s. 27-75.

69 Farklı nüshaları için bk. Abdülazîz b. İbrâhim b. Kâsım, *ed-Delîl ile'l-mütânî'l-il-miyye*, s. 259.

70 Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 35.

71 İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, I, 53-55.

72 Nevevî, *el-Erbaûn*, s. 99; Buhârî, “Rehin”, 6, “Şehâdât”, 1; Tirmizî, “Ahkâm”, 12; İbn Mâce, “Ahkâm”, 7.

73 Buhârî, “Ferâiz”, 5; Müslim, “Ferâiz”, 1; Tirmizî, “Ferâiz”, 8.

74 İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, I, 56-57.

İbn Receb bu hadisle birlikte en az *el-Erbaûn*'dakiler kadar kuşatıcı olduğunu düşündüğü sekiz hadisi eserine ilave etmekte ve bunların Nevevî'nin mukaddimede belirttiği "dinin temel esaslarını içeren hadisler" arasına rahatlıkla dahil edilebileceğini belirtmektedir. Ona göre bu hadisler şunlardır.⁷⁵

1. Miras paylarını -Kur'an'da bildirilen- sahiplerine veriniz. Bu paylardan geriye bir şey kalırsa bu, baba tarafından en yakın erkeğe aittir.⁷⁶
2. Allah nesep yönünden haram kıldığı süt emme yönünden de haram kılmıştır.⁷⁷
3. Allah bir şeyi haram kılınca bedelini de haram kılar.⁷⁸
4. Sarhoşluk veren her şey haramdır.⁷⁹
5. İnsanoğlu, midesinden daha şerli bir kap doldurmamıştır.⁸⁰
6. Dört huy vardır ki, bunların kendisinde bulunduğu kimse katıksız münafık olur. Bu huylardan biri bile o kimsede bulunsa onu terkedeceği ana kadar kendisinde nifak alameti var demektir: Konuştuğunda yalan söylemek, söz verdiğinde sözünde durmamak, vaatte bulunduğu vaadinden dönmek ve kavga ettiğinde kendine hâkim olamamak.⁸¹
7. Eğer Allah'a gönülden tevekkül etseydiniz, kuşları rızıklandırdığı gibi sizi de rızıklandırır. Çünkü kuşlar sabahları aç bir şekilde yola çıkar, akşam da kursakları dolu dönerler.⁸²
8. Bir adam "Ey Allah'ın elçisi! Bazı ibadetler bana fazla geliyor, devamlı yapabileceğim bir şey söyle ki onu yapayım" dedi.

.....

75 İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, II, 418-535.

76 Buhârî, "Ferâiz", 5; Müslim, "Ferâiz", 1; Tirmizî, "Ferâiz", 8.

77 Buhârî, "Nikâh", 21; Müslim, "Radâ", 1, 2, 3; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 7; Tirmizî, "Radâ", 1; Nesâî, "Nikâh", 48; İbn Mâce, "Nikâh", 34.

78 Ebû Dâvûd, "Büyû", 66; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 41; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 388.

79 *el-Muvatta'*, "Dahâyâ", 8; Buhârî, "İstitâbe", 2; Müslim, "Eşribe", 6, 7; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5, 7; Tirmizî, "Eşribe", 1, 2, 3, 6; İbn Mâce, "Eşribe", 9, 10, 13.

80 Tirmizî, "Zühd", 47; İbn Mâce, "Et'ime", 50.

81 Buhârî, "İmân", 26; Müslim, "İmân", 25; Tirmizî, "İmân", 14; Nesâî, "İmân", 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XI, 380.

82 Tirmizî, "Zühd", 33; İbn Mâce, "Zühd", 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 332, 438-439.

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Dilin her daim Allah’ı anmakla ıslansın.”⁸³

İçerdikleri âdâb, hikmet ve ahkâm gibi hususlara geçmeden önce hadislerin isnatları hakkında kısa bilgilere yer veren İbn Receb, ele aldığı rivayete benzer farklı bir rivayet tespit ettiyse bunu da dahil ederek ikisini bir arada şerh etmektedir. “Hadisin hadisle şerhi” olarak da adlandırılan bu yöntem sıklıkla sıkıya bağlı kalan İbn Receb, hadislerin bütüncül bakış açısıyla şerhi adına çok önemli olan bu usulü ciddiyetle takip etmektedir. Ayrıca aynı konu için benzer bir rivayet bulamadıysa bunu da dile getirmektedir.⁸⁴ Ebû Bekir Âlû Mullâ (ö. 1270/1854) tarafından üzerine muhtasar yazılan eser çağdaş araştırmacılarından Ebû Üsâme Selîm b. İd el-Hilâlî tarafından *İkâzû'l-himem el-müntekâ min Câmiî'l-ulûm ve'l-hikem* başlığı ile şerhedilmiştir.⁸⁵

5. Isnatları Geliştirilmiş Şerh: İbn Hacer’in *Tahrîcû'l-Erbaîn*’i

Sekizden fazla erbaîn derlediği bilinen İbn Hacer (ö. 852/1449),⁸⁶ bir de *el-Erbaûn en-Neveviyye*’deki hadisleri âlî isnatlarla yeniden sıraladığı bir eser telif etmiştir. Şehâvî’nin (ö. 902/1497), hocası İbn Hacer’in hayatına tahsis ettiği *el-Cevâhir ve’l-dürer*’de verdiği bilgiye göre İbn Hacer bu eseri 800 (1398) yılında Yemen’e yaptığı ilk seyahati esnasında Aden’de okutmuştur.⁸⁷

6. İbn Hacer el-Heytemî’nin Çok Rağbet Gören *el-Fethu’l-mübîn*’i

İbn Hacer el-Heytemî’nin (ö. 974/1567) kaleme aldığı *el-Fethu’l-mübîn bi-şerhi’l-Erbaîn* oldukça sade bir girişle başlamaktadır.

.....

83 Tirmizî, “Daavât”, 4; İbn Mâce, “Edeb”, 53; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIX, 226; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, II, 56.

84 İbn Receb, *Câmiu’l-ulûm ve’l-hikem*, I, 58.

85 Ebû Üsâme Selîm b. İd el-Hilâlî, *İkâzû’l-himem el-müntekâ min Câmiî’l-ulûm ve’l-hikem*, Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 1414/1993.

86 Bunun dışında *el-İmtâ’ bi’l-erbaîne’l-mütebayineti (bi-şarti)’s-semâ’*, Avâlî Müslim: *Erbaûne hadîs müntekât min Sahîh-i Müslim*, *el-Erbaûn fî red’i’l-mücrim an seb-bi’l-Müslim*, *el-Erbaûne’l-muhezzebe bi’l-ehâdisi’l-mülakkabe*, Ziyâü’l-eyyâm bi-avâlî şeyhi’l-İslâm el-Bulkînî, *el-Erbaûne’l-muctâze an süyûhi’l-icâze ve el-Erbaûne’l-müntekât min avâlî el-Leys b. Sa’d* adıyla kırk hadisleri de vardır (bahsi geçen eserler ve neşirleri hakkında tafsilat için bk. Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, s. 522-523).

87 Şehâvî, *el-Cevâhir ve’l-dürer*, II, 667.

Hadislerdeki kelimelerin gramer açısından uzun uzun tahlil edildiği eserde sahâbî râviler hakkında da teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Aynı konuda başka rivayetler varsa bunlar “bu rivayetin benzeri” ifadesiyle belirtilerek şerhe dahil edilmektedir. Ayrıca “Tenbîh” başlığı altında hadisten çıkarılan hükümlere yer verilmektedir.

İslam âlimleri *el-Fethu'l-mübîn*'e büyük bir teveccüh göstermişlerdir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu kıymetli eser üzerine dört haşiye, iki şerh ve iki muhtasar yazılmıştır. Bunların müellifleri arasında *İstirşâdü'l-müstersidîn li-fehmi'l-Fethi'l-mübîn* başlıklı şerhi ile Aclûnî (ö. 1162/1749), *Miftâhu't-tâlibîn li'l-Fethi'l-mübîn* adlı çalışmasıyla Sühaymî (ö. 1178/1765) ve kaleme aldıkları haşiyelerle Şevberî (ö. 1069/1659 [?]),⁸⁸ İlyâs b. İbrâhim el-Kürdî (ö. 1138/1726), Medâbigî (ö. 1170/1756)⁸⁹ ve Mustafa Takıyyüddin el-Minteynî (ö. 1214/1799) yer almaktadır. Ayrıca İbn Hacer el-Heytemî'nin torunu Radıyyüddin b. Abdurrahman (ö. 1041/1632) ve Ziyâeddin el-Mevsîlî (ö. 1240/1825) *el-Fethu'l-mübîn* üzerine birer muhtasar kaleme almışlardır.

7. Ali el-Kârî'nin *el-Mübînü'l-muîn*'i

Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Mübînü'l-muîn li-fehmi'l-Erbâin* başlığını taşıyan hacimli şerhi, kırk sayısının dindeki yeri üzerine kurulu orijinal berâat-i istihlâli,⁹⁰ kırk hadis naklini teşvik eden rivayetlerin sıhhatine dair kuşatıcı değerlendirmeleri ve erbaîn derlemelerine dair ilmî tahlilleriyle dikkat çekmektedir.⁹¹ Eserde sahâbî râviler hakkında çok ayrıntılı bilgiler verilmekte, hadisler lafız ve mâna bakımından ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta ve yeri geldikçe şiirlerle istiṣhatta bulunmaktadır.

Ali el-Kârî, *el-Mübînü'l-muîn*'i 29 Ramazan 1010 (23 Mart 1602) tarihinde yüzünü Kâbe'ye dönmüş olarak tamamladığını kaydetmektedir.⁹² Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunan eser üç defa neşredilmiştir.⁹³

.....

88 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, Mecmua, nr. 668, vr. 140^b-164^a.

89 Medâbigî'nin haşiyesi *el-Fethu'l-mübîn*'le birlikte üç defa neşredilmiştir (Kahire: Matbaatü'l-Meymeniyeye, 1307, 1310, 1320).

90 Ali el-Kârî, *el-Mübînü'l-muîn*, vr. 2^b.

91 Ali el-Kârî, *el-Mübînü'l-muîn*, vr. 15^a-20^a.

92 Ali el-Kârî, *el-Mübînü'l-muîn*, vr. 222^b.

93 Kahire: Matbaatü'l-Cemâliyye, 1328/1910, 239 sayfa; nşr. Süleyman Ebû'l-Hayl, I-II, Riyad: Dârü'l-âsime, 1435/2014; nşr. Hamzeh al-Bakri, İstanbul: Dârü'l-Lübâb, 1439/2018, 896 sayfa.

8. Teftâzânî'ye Nispet Edilen *el-Erbaûn* Şerhi

Kırk hadis literatürü kapsamındaki çalışmalar arasında Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) nispet edilen bir *el-Erbaûn* şerhi dikkat çekmektedir. Eseri yayına hazırlayan Muhammed Hasan, bahsi geçen şerhi Birgivi'nin (ö. 981/1573) *Şerhu'l-ehâdisi'l-Erbaîn*⁹⁴ adlı eserinin hâmişinde gördüğünü ve Teftâzânî'ye nispet etmek suretiyle adını *Şerhu't-Teftâzânî ale'l-ehâdisi'l-Erbaîn en-Neveviyye* koyduğunu söylemektedir.⁹⁵ Ancak gerek şerhin yazım tarihi (812/1410) gerekse müellifinin mukaddimede isimlerini verdiği hocalarının vefat tarihlerinin Teftâzânî'den sonraki yıllara tekabül etmesi, bu eserin ona ait olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.⁹⁶

Abdülkadir Karahan'ın da *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis: Toplama, Tercüme ve Şerhleri* başlığını taşıyan doçentlik tezinde Teftâzânî'ye böyle bir şerh nispet ettiği görülmektedir.⁹⁷ Halbuki Teftâzânî'nin günümüze ulaşan ne bir *el-Erbaûn* şerhi ne de literatür eserlerinde bu yönde bir bilgi vardır. Öte yandan Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) her ne kadar Teftâzânî'ye bir kırk hadis nispet etse de *el-Erbaûn en-Neveviyye* üzerine yazılan şerhleri sıralarken ona böyle bir şerh izafe etmemektedir.⁹⁸ Teftâzânî'nin eserlerine birçok şerh ve haşiye hazırlayan ve Hafid-i Teftâzânî (ö. 916/1510) diye meşhur olan Şeyhülislam Seyfeddin el-Herevî'nin *Şerhu hadîsi'l-Erbaîn li'n-Nevevî*⁹⁹ başlıklı eseri, Abdülkadir Karahan'ı yukarıda bahsi geçen yanlış anlaşılmaya yöneltmiş olabilir.

Abdülkadir Karahan'la benzer hataya düşen bir diğer isim çağdaş araştırmacılardan Muhammed Hasan'dır. O, Birgivi'nin kırk hadis şerhinin taş baskısının hâmişinde bir kırk hadis şerhi görmüş ve bunu *Şerhu't-Teftâzânî ale'l-ehâdisi'l-Erbaîn en-Neveviyye* başlığıyla neşretmiştir. Oysaki ikinci bir nüsha veya matbu eser belirtmeksiz Teftâzânî'ye nispet ederek yayımladığı bu şerh Teftâzânî'ye değil,

.....

94 Birgivi'nin, ibadetlere tahsis ettiği *el-Erbaûn* adlı derlemesinin şerhidir. İlk sekiz hadis Birgivi tarafından, geriye kalanlar ise Akkirmânî (ö. 1174/1760) tarafından şerhedilmiştir.

95 İsmâil, "Mukaddimetü'l-muhakkık", s. 3.

96 Özen, "Teftâzânî", s. 307; krş. İsmâil, "Mukaddimetü'l-muhakkık", s. 3-4.

97 Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 66-69.

98 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 60.

99 Hafid-i Teftâzânî, *Şerhu hadîsi'l-Erbaîn li'n-Nevevî*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efen-di, Mecmua, nr. 155, vr. 139^a-166^b.

Zahîr el-Umerî'ye (812/1409'da hayatta) aittir.¹⁰⁰ Zahîr el-Umerî lakabıyla tanınan müellifin tam adı Es'ad b. Mes'ûd b. Yahyâ'dır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye* başlığı altında beş nüshası tespit edilen eser 1299 (1882) yılında Tunus'ta basılmıştır.

9. *el-Erbaûn*'un Diğer Şerhleri

Nevevî'nin *el-Erbaûn*'u, telifinin üzerinden henüz otuz yıldan az bir zaman geçmemişken şerhedilmeye başlanmış ve beş buçuk asır içinde sadece Arap diliyle yazılan şerhlerin sayısı elliye bulmuştur.¹⁰¹ Abdülkadir Karahan'ın 1952 yılında ulaştığı bu rakam yeni yazma eserlerin keşfi ve çağdaş dönem telif çalışmalarla birlikte büyük artış göstermiştir. Zâfir Âl-Ceb'ân'ın 2016 yılındaki sayımına göre *el-Erbaûn* üzerine hazırlanan eserlerin sayısı yetmiş birdir.¹⁰² Bugün bizim yaptığımız çalışma neticesinde bu sayıyı yüz otuz iki olarak teyit etmek mümkündür. Bunlar; yüz on beş şerh, dokuz tahric, altı haşiye ile birer rical ve garibü'l-hadis çalışmasından oluşmaktadır.

Yukarıda kısaca tanıtılan altı eserle birlikte Nevevî'nin *el-Erbaûn*'u üzerine hazırlanan çalışmaları içeren liste, müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralanmış olarak aşağıda sunulmaktadır. Bunların ilki -Sehâvî'nin belirttiği kadarıyla- İbn Ferah'a (ö. 699/1300) ait şerhtir.¹⁰³ Öte yandan, Karahan'ın eser adlarını belirtmeksizin yer verdiği kırk dokuz *el-Erbaûn* şârihinden yedisinin bu listeye dahil edilmediğini belirtmekte yarar vardır. Bunlar, Karahan'ın ilk şârih olarak nitelendirdiği Nevevî ile *el-Erbaûn*'a şerh yazmadığı tespit edilen Teftâzânî ve İbn Kemal'dir. Ayrıca İbn Sûde ve listede "Muhammed b. Ahmed" olarak yer alan Bennis aynı eseri ortaklaşa şerhettikleri için bir kabul edilmişlerdir.¹⁰⁴

.....

100 Süleymaniye Ktp., Hasan Hayri Abdullah Efendi, Mecmua, nr. 188, 146 varak; krş. Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî ale'l-ehâdisi'l-Erbaîn en-Neveviyye*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1425/2004, 246 sayfa.

101 Karahan, "Nawawî'nin Arbaûn'u ve Arabca Şerhleri", s. 291. Karahan, dokuzu tarihini tespit edemediği olmak üzere toplamda kırk dokuz *Erbaûn* şerhine dair bir liste oluşturmuştur (bk. a.g.m., s. 297-298).

102 Zâfir Âl-Ceb'ân, *İlmü'l-Erbaînât*, s. 41-70.

103 Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 35.

104 Karahan, "Nawawî'nin Arbaûn'u ve Arabca Şerhleri", s. 297-298; İbn Sûde – Muhammed Bennis – Abdülkâdir b. Ahmed b. Şakrûn el-Fâsî – İbn Kırân, ∞

Karahan'ın listesindeki isimlerden hal tercümeleri bilinmediği ve dolayısıyla eser adları tespit edilemediği için listeye dahil edilmeyen üç şârih bulunmaktadır. Bunlar Alâeddin Ali b. Muhammed, Abdülhâdî eş-Şâtırî ve Şihâb Ahmed b. Muhammed eş-Şîrâzî'dir. Öte yandan Karahan'ın, "zamanları tayin edilemeyen" eserlerin şârihleri arasında saydığı Şernûbî, Şerkâvî, Mes'ûd b. Mansûr ve "Ahmed b. Mûsâ es-Safavî" olarak belirtilen "Safedî"nin vefat tarihlerine ulaşılarak listeye dahil edilmiştir.

10. Nevevî'nin *el-Erbaûn*'u Üzerine Yapılan Arapça Çalışmalar

1. İbn Ferah (ö. 699/1300), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*
2. İbn Dakikûl'îd (ö. 702/1302), *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen en-Neveviyye fi'l-ehâdîsi's-sahîha en-nebeviyye*¹⁰⁵
3. Bedreddin el-Hamevî (ö. 710/1310), *Minhatû't-tâlibîn li-hıfzî'l-ehâdîsi'l-Erbaîn*¹⁰⁶
4. Şattanûfî (ö. 713/1314), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁰⁷
5. Tûfî (ö. 716/1316), *Kitâbü't-Ta'yîn fi şerhi'l-Erbaîn*¹⁰⁸
6. İbnü'l-Attâr (ö. 724/1324), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*
7. Ahmed b. Mûsâ b. Hafâce es-Safedî (ö. 731/1331), *Minhâcû's-sâlikîn ve umdetü't-tâlibîn şerhun ale'l-Erbaîn*¹⁰⁹
8. Fâkihânî (ö. 734/1334), *el-Menhecû'l-mübîn fi şerhi'l-Erbaîn*¹¹⁰
9. Ali b. Muhammed el-Hâzin (ö. 741/1341), *Umdetü't-tâlibîn fi şerhi'l-Erbaîn*¹¹¹

.....

Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye, nşr. Neclâ et-Teckânî, I-III, Rabat: Menşûrâtü Vizâreti'l-evkâf, 1431/2010.

105 Eser üzerine Muhammed b. Ahmed el-Alevî'nin (ö. 1367/1948) *Takrîrât* başlıklı bir çalışması bulunmaktadır.

106 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 60.

107 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 63.

108 Sehâvî, *el-Menhelû'l-azbû'r-revî*, s. 35; Tûfî, *Kitâbü't-Ta'yîn fi şerhi'l-Erbaîn*, nşr. Ahmed Hâc Muhammed Osman, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye / Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 1419/1998.

109 Sehâvî, dönemin önde gelen Şâfiî âlimlerinden Ahmed b. Mûsâ'nın şerhinin büyük bir hacme sahip olduğunu belirtmektedir (bk. Sehâvî, *el-Menhelû'l-azbû'r-revî*, s. 35).

110 Sehâvî, *el-Menhelû'l-azbû'r-revî*, s. 35.

111 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 261; Kehhâle, *Mu'cemû'l-müellifin*, I, 60.

10. Muhammed b. Kemâleddin ed-Tedmürî (741/1341'de hayatta), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹¹²
11. Ali b. Muhammed el-Feyyûmî (ö. 770/1368), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*
12. İbn Mutayr el-Hakemî (ö. 773/1372), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*
13. Reşîdüddin el-Kürdî (ö. 775/1374), *Sirâcü'l-âbidîn fî şerhi'l-Erbaîn*¹¹³
14. Zeynüddin Sarıca b. Malatî el-Mardînî (ö. 788/1386), *Nesru fevâidi'l-murbiîn fî neşri fevâidi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹¹⁴
15. Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹¹⁵
16. İbn Receb (ö. 795/1393), *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsine hadîsen min cevâmii'l-kilem*
17. İbn Şeyh es-Sünniyyîn (ö. 802/1400), *Tahrîcü'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹¹⁶
18. Ebû Tâhir el-Hucendî (ö. 802/1400), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹¹⁷
19. Muhammed b. Ahmed es-Suûdî el-Hanefî (ö. 803/1401), *ed-Dürri'r-rasîn el-müstahrecü min bahri'l-Erbaîn*¹¹⁸
20. İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), *el-Muîn alâ tefehhümi'l-Erbaîn*¹¹⁹
21. Cemâleddin Yûsuf el-Halvâî et-Tebrîzî (ö. 804/1401), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹²⁰
22. Irâkî, Zeynüddin (ö. 806/1404), *Tahrîcu ehâdisi'l-Erbaîn*¹²¹
23. Şemseddin Muhammed el-Asyûtî (ö. 807/1405), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹²²

.....

112 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XI, 158; Tedmürî 741'de (1341) Kudüs kadılığı yapmıştır. Ayrıca Dimaşk kadılığı yaptığı da bilinmektedir.

113 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 295.

114 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VIII, 517-518; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 209.

115 Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 36.

116 Devrin önde gelen Hanefî fukahasından olup tam adı Muhammed b. Ahmed b. Mısırî'dir (bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, IV, 173; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 18).

117 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 225; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 153.

118 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 329; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VIII, 304.

119 Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 36.

120 İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, V, 53.

121 Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 36.

122 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 246.

24. Zahîr el-Umerî (telif tarihi: 812/1409), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹²³
25. İbn Cemâa, Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 819/1416), *et-Tebyîn fî Şerhi'l-Erbaîn*¹²⁴
26. İbnü'l-İrâkî (ö. 826/1423), *el-Cevâhirü'l-behiyye şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹²⁵
27. Hısnî, Ebû Bekir b. Muhammed (ö. 829/1426), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹²⁶
28. Şehâbeddin el-Uceymî (ö. 844/1440), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*
29. Burhâneddin el-Hucendî (ö. 851/1448), *Îzâhu'l-kelimâti'n-nûrâniyye fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹²⁷
30. İbn Hacer (ö. 852/1449), *Tahrîcü'l-Erbaîn en-Neveviyye bi'l-esânidi'l-aliyye*
31. Afîfüddin et-Tebrîzî (ö. 855/1451), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹²⁸
32. Ebû'l-Kâsım en-Nüveyrî (ö. 857/1453), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*
33. Selâhaddin Muhammed el-Asyûtf (ö. 859/1455), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹²⁹
34. Sirâceddin el-Bilbîsî (ö. 878/1473), *Feyzü'l-muîn fî şerhi'l-Erbaîn*¹³⁰

.....

123 Zahîr el-Umerî lakabıyla tanınan müellifin tam adı Es'ad b. Mes'ûd b. Yahyâ'dır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde beş nüshası tespit edilen eser 1299 (1882) yılında Tunus'ta basılmıştır (913'te [1507] istinsah edilen nüsha için bk. Süleymaniye Ktp., Hasan Hayri Abdullah Efendi, Mecmua, nr. 188, 146 varak). Bu eser sehven Teftâzânî'ye nispet edilerek neşredilmiştir (bk. Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî ale'l-ehâdisi'l-Erbaîn en-Neveviyye*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, 1. baskı, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1425/2004; krş. Özen, "Teftâzânî", s. 307).

124 Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 36.

125 Kandemir, "İbnü'l-İrâkî", s. 90-92.

126 Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 36. Şâfiî âlimlerden olup tam adı Takıyyüddin Ebû Bekir b. Muhammed b. Abdülmü'min el-Hüseynî el-Hısnî'dir.

127 Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 36; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 29.

128 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifin*, II, 198.

129 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 57-58.

130 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 275. Karahan'ın vefat tarihi olarak verdiği 855 (1451), şârihin eseri tamamladığı tarihtir (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 59).

35. Şeyhü'l-Minber (ö. 882/1477), *Tahrîcû'l-Erbâin en-Neveviyye*¹³¹
36. Şeyhzâde Mahmûd b. Ahmed (telif tarihi: 882/1477), *Şerhu'l-Erbâin en-Neveviyye*¹³²
37. İbn Kāvân (ö. 889/1484), *Şerhu'l-Erbâin en-Neveviyye*¹³³
38. Abdülkâdir ed-Dumeyrî (ö. 891/1486 [?]), *ed-Dürerü'l-mudiyye fî şerhi'l-Erbâin en-Neveviyye*¹³⁴
39. İmâmü'l-Kâmilîyye (ö. 901/1496), *Şerhu'l-Erbâin en-Neveviyye*¹³⁵
40. Sehâvî (ö. 902/1497), *Tahrîcû'l-Erbâin en-Neveviyye*¹³⁶
41. Muînüddin el-Îcî (ö. 905/1500), *Şerhu'l-Erbâin en-Neveviyye*¹³⁷
42. İbnü'l-Mibred (ö. 909/1503), *en-Nasîha fî tahrîci'l-Ehâdis en-Neveviyye bi'l-esânîdi's-sahîha*¹³⁸
43. Muhammed b. İz el-Hicâzî (912/1506'da hayatta), *el-Efkârü'n-nûrâniyye fî şerhi'l-Erbâin en-Neveviyye*¹³⁹
44. Hafid-i Teftâzânî (ö. 916/1510), *Şerhu hadîsi'l-Erbâin li'n-Nevevî*¹⁴⁰
45. Ali b. Meymûn el-Gumârî (ö. 917/1511), *Şerhu'l-Erbâin en-Neveviyye*¹⁴¹

.....

- 131 Şârihin tam adı Ahmed b. Abdullah b. Muhammed eş-Şihâb el-Kal'î el-Mısrî el-Hanbelî'dir. Sehâvî'nin verdiği bilgiye göre İbn Hacer'in derslerini minberin dibinde oturarak dinlemesi sebebiyle "Şeyhü'l-Minber" olarak şöhret bulmuştur (bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, I, 370; İbn Humeyd, *es-Sühubü'l-vâbile*, I, 180).
- 132 Şeyhzâde Mahmûd b. Ahmed, *Şerhu'l-Erbâin en-Neveviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 553, 93 varak.
- 133 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 135-137. Tam adı Hüseyin b. Ahmed el-Kilânî'dir.
- 134 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IV, 290.
- 135 Şârihin tam adı Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ali'dir (bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, X, 17). Sehâvî *el-Menhelî*'i telif ederken kendisini "hayatta olanlardan *Erbâin* şerhi yazarlar" arasında saymaktadır (bk. Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 36).
- 136 Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî*, s. 36.
- 137 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VIII, 37.
- 138 İbn Humeyd, *es-Sühubü'l-vâbile*, III, 1168.
- 139 Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 960, 198 varak; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, X, 290.
- 140 Hafid-i Teftâzânî, *Şerhu hadîsi'l-Erbâin li'n-Nevevî*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, Mecmua, nr. 155, vr. 139^a-166^b.
- 141 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 251.

46. Şehâbeddin el-Kâzerûnî (923/1517'de hayatta), *el-Hâdî li'l-müstersidîn fî şerhi'l-Erbaîn*¹⁴²
47. Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁴³
48. Muhammed ed-Delcî el-Osmânî (ö. 947/1540), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁴⁴
49. İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), *el-Fethu'l-mübîn bi-şerhi'l-Erbaîn*
50. Şehâbeddin Ahmed el-Feşenî (978/1570'te hayatta), *el-Mecâlisü's-seniyye fi'l-kelâmi ale'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁴⁵
51. Muslihuddin el-Lârî (ö. 979/1572) *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen en-Neveviyye*¹⁴⁶
52. Abdülcelil b. Yûsuf el-Akhisârî (ö. 980/1572 [?]), *Zehrü'l-âhire fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁴⁷
53. Gânim b. Ahmed el-Bikâî (ö. 980/1572), *er-Reyyâhûne'l-Bikâiyye fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*
54. Ahmed b. Türkî el-Menşelîlî (ö. 999/1591), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁴⁸
55. Şeyhzâde Mahmûd b. Ahmed (telif tarihi: 992/1584), *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen en-Neveviyye*¹⁴⁹
56. Sâlim Bahâeddin ed-Dinûşerî (ö. 1010/1602 [?]), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁵⁰
57. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), *el-Mübînü'l-muîn li-fehmi'l-Erbaîn*

•••••

142 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 60.

143 Zekerıyyâ el-Ensârî, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*, nşr. Muhammed el-Azâzî, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmıyye, 2017.

144 Delcî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Osmânî, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, Mecmua, nr. 5972, vr. 10^a-50^b, Reîsü'l-küttâb Mustafa Efendi, nr. 168, 63 varak; ayrıca bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 386; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XI, 265.

145 Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 965, 110 varak; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 109; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 188. Abdurrahman et-Tegârgirtî (ö. 1278/1861), eseri ihtisar etmiştir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 293).

146 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 510; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 169; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, X, 93.

147 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedıyyetü'l-ârifin*, I, 500; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, V, 84.

148 Şârih Mısır'daki Menşelîl köyündendir (bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 180).

149 Şeyhzâde Mahmûd b. Ahmed, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 553, vr. 1^b-93^a.

150 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 97; İbn Humeyd, *es-Sühubü'l-vâbile*, II, 551.

58. İbn Kadîb el-Bân (telif tarihi: 1019/1610), *el-Kevâkibü'd-dav'iyye ale'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁵¹
59. Sâlim eş-Şebşîrî (ö. 1019/1610), *el-Cevâhirü'l-behiyye şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁵²
60. Münâvî, M. Abdürraûf (ö. 1031/1622), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁵³
61. Münâvî, M. Abdürraûf (ö. 1031/1622), *Tahrîcü'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁵⁴
62. Radiyyüddin b. Abdurrahman (ö. 1041/1632), *Muhtasarü'l-Fethi'l-mübîn*¹⁵⁵
63. İbn Allân (ö. 1057/1648), *el-Muîn ale'r-ricâli'l-mezkûrîn fi'l-Erbaîn li'n-Nevevî*¹⁵⁶
64. Şevberî (ö. 1069/1659), *Ta'likât zarîfe ve tahkîkât latîfe alâ Şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁵⁷
65. Burhâneddin eş-Şebrahîfî (ö. 1106/1694), *el-Fütûhâtü'l-vehbiyye bi-şerhi'l-Erbaîne hadîsen en-Neveviyye*¹⁵⁸
66. Muhammed el-Huccîc el-Endelüsî (ö. 1108/1697), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁵⁹
67. Ömer b. Eyyûb (ö. 1119/1707 [?]), *el-Müctebât: Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁶⁰

•••••

151 Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, Mecmua, nr. 826, vr. 11^b-54^b.

152 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 142. Şerh üzerine iki haşiye yazılmıştır. Bunlardan ilki Halîl el-Hudayrî (ö. 1186/1772), ikincisi Abdullah b. Muhammed en-Nebrâvî (ö. 1275/1859) tarafından kaleme alınmıştır.

153 Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*, Köprülü Ktp., Hâfız Ahmed Paşa, nr. 51, 212 varak.

154 Münâvî'nin *el-Erbaîn* üzerine yaptığı bu iki çalışma için bk. Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", s. 572-575.

155 İbn Hacer'in *el-Fethu'l-mübîn*'i üzerine torunu tarafından yazılan muhtasardır.

156 Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1433/2012, 96 sayfa.

157 Heytemî'nin *el-Erbaîn* şerhi üzerine hazırlanmış bir haşiyedir (bk. Muhammed b. Halîfe el-Merhûmî eş-Şevberî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Hadîsi'n-nebevî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, Mecmua, nr. 668, vr. 140^b-164^a).

158 Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 969, 287 varak; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 73; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 111.

159 Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 462.

160 Ömer b. Eyyûb, *Şerhu Erbaîn en-Nevevî el-müsemma bi-Müctebât*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, Mecmua, nr. 1269, vr. 167^a-220^b; a.mlf., *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*, Süleymaniye Ktp., Antalya-Tekelioğlu, Mecmua, nr. 827, vr. 237^b-279^a. Ömer b. Eyyûb kaleme aldığı bu şerhi 29 Ramazan 1117'de İzmir Şadırvan Camii'nde itikâfta iken tamamladığını söylemektedir (bk. a.g.e., Antalya-Tekelioğlu, Mecmua, nr. 827, vr. 279^a).

68. İsmâil b. Abdülbâkî el-Yâzicî (ö. 1121/1709), *el-Cevherü's-semîn fî şerhi'l-Erbaîn*¹⁶¹
69. İlyâs b. İbrâhim el-Kürdî (ö. 1138/1726), *Hâşiye alâ Fethi'l-mübîn*¹⁶²
70. Ömer b. Abdülhay et-Trablusî (ö. 1147/1734), *ed-Dürerü's-seniyye fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁶³
71. Ahmed b. Emînüddin el-Bistâmî (ö. 1157/1744), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁶⁴
72. Muhammed Hayât b. İbrâhim es-Sindî (ö. 1163/1750), *Tuhfetü'l-muhibbîn bi-şerhi'l-Erbaîn*¹⁶⁵
73. Medâbigî (ö. 1170/1756), *Hâşiye alâ Şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁶⁶
74. Ahmed el-Kal'âvî es-Sühaymî (ö. 1178/1765), *Lübâbü't-tâlibîn bi-şerhi'l-Erbaîn*¹⁶⁷
75. Ahmed el-Kal'âvî es-Sühaymî (ö. 1178/1765), *Miftâhu't-tâlibîn li'l-Fethi'l-mübîn*¹⁶⁸
76. Ali b. Hicâzî el-Beyyûmî (ö. 1183/1769), *en-Nürü'l-mübîn alâ metni'l-Erbaîn*¹⁶⁹
77. Ahmed b. Halîl es-Sencânî (telif tarihi: 1184/1770), *Zübdetü'l-cevâhir*¹⁷⁰
78. Halîl el-Hudayrî (ö. 1186/1772), *Hülâsatü'l-gururi'r-radiyyeti'l-bâiha bi-sırri'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁷¹
79. İbn Sûde (ö. 1209/1795), Muhammed Bennîs (ö. 1214/1799), Abdülkâdir b. Ahmed b. Şakrûn el-Fâsî (ö. 1219/1804), İbn Kîrân (ö. 1227/1812), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁷²

.....

161 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 275.

162 Heytemî'nin *Erbain* şerhi üzerine hazırlanmıştır.

163 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 288.

164 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 171.

165 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 111; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IX, 275.

166 İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Fethu'l-mübîn bi-şerhi'l-Erbaîn* başlıklı eserinin haşiyesidir. Bu haşiye birçok defa *el-Fethu'l-mübîn* ile birlikte neşredilmiştir (Kahire: Matbaatü'l-Meymeniyye, 1307, 1310, 1320).

167 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 243; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 131. Bu eser *Ezhârü't-tâlibîn bi-şerhi'l-Erbaîn* adıyla da bilinmektedir.

168 Eser, İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Fethu'l-mübîn*'i üzerinedir.

169 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 270; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 56.

170 Sencânî, Ahmed b. Halîl, *Zübdetü'l-cevâhir fî şerhi Erbaîn en-Neveviye*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 182, vr. 1^b-71^b.

171 Şebşîrî'nin *el-Cevâhirü'l-behiyye*'si üzerine yazılmıştır.

172 Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 426; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 37, 62. O dönemin

80. Ahmed b. Mûsâ el-Bîlî (ö. 1213/1798), *Takrîrâtün ale'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁷³
81. Vecîhullah b. Mücîbullah el-Hindî (telif tarihi: 1214/1799), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁷⁴
82. Mustafa Takîyyüddin el-Minteynî (ö. 1214/1799), *Hâşiye ale'l-Fethi'l-mübîn*¹⁷⁵
83. Ziyâeddin el-Mevsilî (ö. 1240/1825), *el-Muhtasar ale'l-Fethi'l-mübîn*
84. Ahmed Ali Muhammed el-Abbâdî (telif tarihi: 1253/1837), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁷⁶
85. Ebû Bekir Âlû Mullâ (ö. 1270/1854), *Muhtasaru Câmii'l-ulûm ve'l-hikem*
86. Abdullah b. Muhammed en-Nebrâvî (ö. 1275/1859), *Arûsü'l-efrâh hâşiyetü'n-Nebrâvî ale'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁷⁷
87. Abdurrahman et-Tegârgirtî (ö. 1278/1861), *Muhtasarü'l-Mecâlisi's-seniyye fi'l-kelâmi ale'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁷⁸
88. Hâşim b. Muhammed eş-Şehhât eş-Şerkâvî (ö. 1326/1908), *Şerhu metni'l-Erbaîn en-Neveviyye fi'l-ehâdisi's-sahîha en-nebeviyye*¹⁷⁹
89. Muhammed b. Abdullah el-Cürdânî ed-Dimyâtî (ö. 1331/1913), *el-Cevâhirü'l-lü'lüyye fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁸⁰
90. Muhammed Fethâ el-Kâdirî (ö. 1331/1913), *Hâşiye ale'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁸¹

.....

Fas sultanının talebiyle oluşturulan dört kişilik heyet tarafından hazırlanmış bir şerhtir. Heyette yer alan ilk üç âlim sırasıyla onar hadis, İbn Kîrân ise son on iki hadisi şerhetmiştir. Neclâ et-Teckânî tarafından tahkikli neşri tamamlanan eser Fas Evkaf Bakanlığı Yayınları tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir.

173 Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 518.

174 Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, s. 141.

175 Eser, İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Fethu'l-mübîn*'i üzerine hazırlanmıştır.

176 Nevevî, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 573, 27 varak.

177 Sâlim eş-Şebşîrî'nin (ö. 1019/1610) *el-Cevâhirü'l-behiyye*'si üzerine yazılmıştır (bk. Nebrâvî, *Hâşiyetü'n-Nebrâvî ale'l-Erbaîne en-Neveviyye el-müsemmâ Arûsü'l-efrâh*, nşr. Muhammed es-Seyyid Osman, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2013).

178 Şehâbeddin Ahmed el-Feşenî'nin (978/1570'te hayatta) şerhi üzerine yazılmıştır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 293).

179 Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940.

180 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 244.

181 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XI, 119.

91. Muhammed b. İbrâhîm el-Merrâküşî (ö. 1332/1914), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁸²
92. Şernûbî (ö. 1348/1929), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye fi'l-ehâdisi's-sahîha en-nebeviyye*¹⁸³
93. Sekkûrî (ö. 1349/1930), *el-Fethu'l-mübîn bi-şerhi'l-Erbaîn*¹⁸⁴
94. Abdülvehhâb Tales (ö. 1355/1936), *el-Bürâdü'l-atlasiyye fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁸⁵
95. Muhammed b. Ahmed el-Alevî (ö. 1367/1948), *Takrîrât*¹⁸⁶
96. Kâsım el-Kaysî (ö. 1374/1955), *en-Nüzhetü'l-behiyye fî şerhi ehâdisi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁸⁷
97. Faysal el-Mübârek (ö. 1376/1957), *Mehâsinü'd-dîn alâ metni'l-Erbaîn*¹⁸⁸
98. Mes'ûd b. Mansûr el-Alevî (ö. 1385/1965 [?]), *el-Kâfî fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁸⁹
99. Muhammed Sâlih el-Ferfûr (ö. 1407/1986), *Min mişkâti'n-nübüvve şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁹⁰
100. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî (ö. 1410/1990), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁹¹
101. İsmâil b. Muhammed el-Ensârî (ö. 1417/1996), *et-Tuhfetü'r-rabbâniyye şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁹²
102. Atıyye Muhammed Sâlim (ö. 1420/1999), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁹³
103. Muhammed b. Sâlih el-Useymin (ö. 1421/2001), *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁹⁴

.....

182 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 503; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VIII, 217.

183 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 167.

184 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 9. Tam adı Abdüsselâm b. Muhammed el-Fudayl'dır.

185 Tam adı Abdülvehhâb b. Mustafa b. Muhammed el-Halebî'dir (bk. Mektebetü Muhammed b. Türkî et-Türkî, nr. 5194, vr. 1^a, 206^b).

186 İbn Dakikul'îd'in (ö. 702/1302) *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen en-Neveviyye*'si üzerine hazırlanmıştır.

187 Abdülazîz b. İbrâhîm b. Kâsım, *ed-Delîl ile'l-mütûni'l-ilmiyye*, s. 256.

188 Tam adı Faysal b. Abdülazîz b. Faysal b. Hamed el-Mübârek el-Hureymilî en-Necdî'dir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 168).

189 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 59.

190 Dımaşk: Dâru'l-ferfûr li'n-neşr, 1980.

191 Katar: Dâru ihyâi't-türâs, 2018.

192 Eser İbn Receb'in ilave ettiği sekiz hadisin şerhini de içermektedir (bk. İsmâil b. Muhammed el-Ensârî, *et-Tuhfetü'r-rabbâniyye şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*, Riyad: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1380).

193 Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1401 h.

194 Eser, Türkçe'ye tercüme edilmiştir (bk. *Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2005, 175 sayfa).

104. Abdullah b. Sâlih el-Muhsin (ö. 1432/2011), *el-Ehâdisü'l-Erbaîn en-Neveviyye maa mâ zâdehâ İbn Receb*¹⁹⁵
105. Abdülmuhsin b. Hamed el-Abbâd, *Fethu'l-kaviyyi'l-metîn fî şerhi'l-Erbaîn*¹⁹⁶
106. Abdülvehhâb b. Reşîd b. Sâlih, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye fî sevbîn cedîd*¹⁹⁷
107. Nâzım b. Muhammed Sultân, *Kavâid ve fevâid mine'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁹⁸
108. Muhammed Tâtây, *Îzâhu'l-meâni'l-hafîyye fî'l-Erbaîn en-Neveviyye*¹⁹⁹
109. Fevzî b. Abdullah b. Muhammed, *el-Edvâü's-semâviyye fî tahrici'l-Erbaîn en-Neveviyye*
110. Muhammed Bekkâr Zekerîyyâ, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye fî sevbîn cedîd*
111. İvaz es-Sâidî, *el-Mebâdiü't-terbeviyyetü'l-müstenbeta mine'l-Erbaîn en-Neveviyye*²⁰⁰
112. Sa'd b. Saîd el-Hacerî, *el-Minenü'r-rabbâniyye fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*
113. Sâlih b. Abdülazîz Âlû's-Şeyh, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*
114. Muhyiddin Müstû, *Şerhu'l-elfâzi'l-garîbe fî'l-Erbaîn en-Neveviyye*²⁰¹
115. Mustafa Dîb el-Bugâ – Muhyiddin Müstû, *el-Vâfi fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*²⁰²

•••••

195 Medine İslam Üniversitesi'nde uzun yıllar hocalık yapan Abdullah b. Sâlih el-Muhsin'in bu çalışması, sadeliği ve didaktik yönüyle benzerlerinden ayrıl-maktadır. Ayrıca eserde kelime tahlillerindeki başarı ve şiirlerle zenginleştiril-miş muhtasar-müfit şerh yöntemi dikkat çekmektedir (bk. Abdullah b. Sâlih el-Muhsin, *el-Ehâdisü'l-Erbaîn en-Neveviyye maa mâ zâdehâ İbn Receb ve aley-ha's-şerhu'l-mûcez*, Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1409, 5. baskı, 94 sayfa).

196 Şârih, İbn Receb'in *Câmiu'l-ulûm*'una ilave ettiği sekiz hadisi de şerhe eklemiştir. 197 Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.

198 Tunus: Dâru's-Selefiyye, 1410/1990. Eser Beşir Eryarsoy tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (bk. *Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul: Guraba Yayınları, 2013).

199 İskenderiye: Dâru'l-vefâ, 2012.

200 1988 yılında Ümmülkurâ Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak savunul-muştur.

201 Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1397/1977 (bk. Abdülazîz b. İbrâhim b. Kâsım, *ed-Delîl ile'l-mütâni'l-ilmiyye*, s. 257).

202 Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1413/1993. Türkçe'ye tercüme edilmiştir (bk. *Hadis-lerle İslam* [trc. Ahmet Âlim], İstanbul: Erkam Matbaası, 2002, 791 sayfa).

116. Abdülhâlik Mes'ûd, *el-Muhtâr min şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*²⁰³
117. Muhammed Edîb el-Hammûd, *el-Muhtâr min şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*²⁰⁴
118. Hâlid el-Baytâr, *el-Beyân fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*²⁰⁵
119. Mahmûd b. Abdülkâdir el-Arnaût, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye fî'l-ehâdisi's-sahîha en-nebeviyye*²⁰⁶
120. Abdülazîz es-Seyrevân, *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen en-Neveviyye ve mülhakâtih*²⁰⁷
121. Abdülkerîm el-Hudayr, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*
122. Ömer b. Abdullah el-Ömerî, *Îrâbü'l-Erbaîn en-Neveviyye*
123. Halîl İbrâhim Molla Hâtır, *Şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*
124. Muhammed b. Riyâz es-Selefî, *Teysîru Rabbi'l-beriyye fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*
125. Ukayl b. Sâlim eş-Şemerî, *Ta'likât terbeviyye ale'l-Erbaîn en-Neveviyye*
126. Muhtâr el-Kelantanî, *Kenzü'l-emîn fî şerhi'l-Erbaîn*
127. Süleyman el-Lüheymîd, *Takrîrât ale'l-Erbaîn en-Neveviyye*
128. Abdül'âl Sa'd er-Reşîdî, *eş-Şürûhu'r-radyye ale'l-Erbaîn en-Neveviyye*²⁰⁸
129. Ali Ahmed Abdül'âl et-Tahtâvî, *el-Cevâhirü't-Tahtâviyye fî şerhi'l-Erbaîne en-Neveviyye*²⁰⁹
130. Muhammed Yûsrî İbrâhim, *el-Câmi' fî şerhi'l-Erbaîn en-Neveviyye*²¹⁰
131. Abdülmuhsin ez-Zâmil, *el-Âläü'r-rabbâniyye şerhu'l-Erbaîn en-Neveviyye*²¹¹
132. Selîm b. Âd el-Hilâlî, *Îkâzü'l-himem el-müntekâ min Câmii'l-ulûm ve'l-hikem*

.....

203 Amman: Mektebetü'l-menâr, 1403/1983.

204 Amman: Mektebetü'l-menâr, 1403/1983.

205 Amman: Mektebetü'l-menâr, 1407/1987.

206 Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1411/1991.

207 Beyrut: Dâru Kuteybe, 1411/1991.

208 Küveyt: Girâs, 1436/2015.

209 Şebşîrî'nin (ö. 1019/1610), bu listede de yer verilen *el-Cevâhirü'l-behiyye*'si üzerine hazırlanmış bir çalışmadır (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1423/2002, 285 sayfa).

210 Kahire: Dârü'l-yûsr, 1430/2009, I-II, 1439 sayfa.

211 Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1436, 568 sayfa.

F. Osmanlı Dönemindeki Yeriyle *el-Erbaûn*

En eski Türkçe kırk hadis, bilinen ilk Arapça kırk hadis mu-sannifi Abdullah b. Mübârek'ten (ö. 181/797) yaklaşık beş asır sonra telif edilmiştir. Birçok kaynakta bunun, Mahmûd b. Ali el-Kerderî (ö. 760/1359 [?]) tarafından 759'dan (1358) önce Hârizm Türkçesi ile kaleme alındığı belirtilen *Nehcû'l-ferâdis* olduğu kaydedilmektedir.²¹² Ancak bu bilgiyi "Mahmûd b. Ali el-Kerderî"den yaklaşık bir asır önce yaşayan Hacı Bektâş-ı Velî'nin (ö. 669/1271 [?]) *Hadîs-i Erbaîn*'i" şek-linde düzeltmek gerekmektedir. *Hadîs-i Erbaîn*, 2008 yılında yine Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait bir başka kayıp risale olan Fâtîha tefsiri ile birlikte British Museum'da bulunmuştur.²¹³ Buradan hareketle Türk edebiya-tında erbaînlerin VII. (XIV.) asırdan itibaren ortaya çıktığı yönündeki tespiti²¹⁴ VI. (XIII.) asır olarak güncellemek isabetli olacaktır.²¹⁵

Bu iki eserden sonra klasik dönemde Türkçe'nin farklı lehçe-leriyle kaleme alınan birçok mensur ve manzum kırk hadis çalışma-sı olduğu görülmektedir. Sadece Osmanlı döneminde Türkçe kırk hadis hazırlayan müellif sayısı yetmiş dördü, eser sayısı ise sekseni bulmaktadır.²¹⁶ Türkçe erbaînlerin sahip olduğu bu müspet durum ne yazık ki Nevevî'nin *el-Erbaûn*'u için geçerli değildir. Zira klasik dönemde onun *el-Erbaûn*'u üzerine yazılmış sadece bir şerh ve iki tercüme vardır. Bunlar İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) şerhi ile İsmâil Sâdık Kemal Paşa (ö. 1310/1892) ve Babanzâde Ahmed Na-im'in (1872-1934) tercümeleridir.

Karahan, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış *el-Erbaûn en-Ne-veviyye* şârihleri arasına Süleyman Fâzıl Efendi (ö. 1134/1722) ve İsmâil Müfid'i (ö. 1217/1802) dahil ettiğini, ancak şerhlerine ulaşama-dığını söylemektedir.²¹⁷ Yapılan inceleme sonucunda İsmâil Müfid'in

.....

212 Bk. Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 138.

213 Yıldız, "Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler", s. 421 (ilgili eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hacı Bektâş Velî, *Kırk Hadis: Hadîs-i Erbaîn* [haz. Nurgül Özcan], İstanbul: Şah-ı Merdan Yayınları, 1. baskı, 2015, 150 sayfa).

214 Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 134-137. Karahan, konuyla ilgili çok ayrıntılı bir araştırma yapmadığını belirtmekle birlikte *Nehcû'l-ferâdis*'in "ilk Türkçe kırk hadis" olarak nitelendirilmesini makul bulduğunu söylemektedir.

215 Yıldız, "Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler", s. 421.

216 Yıldırım, "Osmanlı Muhaddislerinin Eserleri", s. 141-142, 144.

217 Karahan, "Türk Edebiyatında Arapçadan Nakledilmiş Kırk Hadis Tercüme ve Şerhleri", s. 59.

eserinin Nevevî'nin *el-Erbaûn*'unun şerhi değil, Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) *Çihil Hadîs*'inin tanziri olduğu,²¹⁸ Süleyman Fâzıl Efendi'ye isnat edilen şerhin ise Hamîdüddin Aksarâyî'nin (ö. 815/1412) farklı bir tasnife sahip, *Şerhu'l-hadîsi'l-erbaîn* başlıklı Arapça bir eseri olduğu tespit edilmiştir.²¹⁹

1. *el-Erbaûn*'un Osmanlı Türkçesi ile Yegâne Şerhi ve Bir Ömrün Muhassalası: Bursevî Şerhi

Celvetî şeyhi, müfessir ve şair İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *el-Erbaûn en-Neveviyye* şerhinden evvel telif ettiği farklı bir kırk hadis derlemesi daha vardır.²²⁰ Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen en-Neveviyye*'nin ferağ kaydında eserini 1137 yılı Muharrem ayının sonlarında (Ekim 1724) tamamladığını belirtmektedir.²²¹ İsmâil Hakkı'nın 9 Zilkade 1137'de (20 Temmuz 1725) vefat ettiği dikkate alınırsa -Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan bu yegâne *el-Erbaûn* şerhini- vefat etmeden yaklaşık on ay önce tamamladığı anlaşılmaktadır. Bu, ilmi birikiminin olgunluk dönemine tekabül etmesi ve âdetâ ilim hayatının muhassalası olması bakımından Bursevî'nin *el-Erbaûn* şerhine ayrı bir değeri katmaktadır.

Eser, Arapça yazılan şerhlerde görülen ve genellikle kırk hadis naklini teşvik eden rivayetlerin tahlil edildiği veya Nevevî'nin *el-Erbaûn*'undaki "Hutbetü'l-kitâb"ın şerhedildiği uzun mukaddimelerden farklı olarak yarım sayfalık çok kısa bir girişle başlamaktadır. Bursevî burada Ali el-Kastamonî (el-Filibevî) adındaki bir arkadaşının kimi zaman sözlü olarak kimi zaman da yazışmalarında dile getirdiği ısrarlı taleplerini kıramadığı için bu şerhi yazdığı bilgisini vermekle yetinmektedir.²²²

.....

218 İsmâil Müfid Efendi b. Ali el-İstânbûlî, *Hadîs-i Erbaîn Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, Mecmua, nr. 237, vr. 1^b-8^a.

219 Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, Mecmua, nr. 3200/3. Mecmuanın ilk sırasında Süleyman Fâzıl Efendi'nin Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-mantık ve'l-keîlâm*'ına yazdığı bir şerh bulunmaktadır. Mecmuanın yarısını kaplayan bu hacimli şerhin hemen devamında gelen ve aslında Hamîdüddin Aksarâyî'ye ait olan *Şerhu'l-hadîsi'l-erbaîn* sehven Süleyman Fâzıl'a isnat edilmiş ve böyle kataloglanmış olmalıdır.

220 Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, Mecmua, nr. 38, vr. 1^a-14^a.

221 Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen*, s. 196.

222 Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen*, s. 2. Yeri gelmişken, bu kıymetli *el-Erbaûn* şerhine vesile olduğu için -hayatı hakkında bilgi bulunmayan- Ali el-Kastamonî'yi minnetle yâdetmek gerektiği belirtilmelidir.

Bursevî'nin *el-Erbaûn* şerhinde dikkat çeken başlıca hususlar arasında; lügavî, mantıkî ve fikhî tahlillerin genişliği, aynı konudaki farklı rivayetlerin ilave edilmesiyle hayata geçirilen ve okuyucuya geniş bir perspektif sunan şerh metodu dikkat çekmektedir. Dile getirilen görüşü takviye etmek üzere selef ulemanın kanaatlerine de sıklıkla başvuran Bursevî'nin bu kıymetli şerhi, sahip olduğu özelliklerle tam bir başyapıttır.²²³

Bursevî *el-Erbaûn* şerhinde yeri geldiğinde Nevevî'nin bazı görüşlerine katılmadığını açıkça ifade etmektedir. Mesela Nevevî *Fetâvâ*'sında, regaip namazının bidat olduğunu dile getirerek buna dair rivayetlerin *Kütü'l-kulûb* veya *İhyâü ulûmî'd-dîn*'de yer almasının bir şeyi değiştirmeyeceğini söyler.²²⁴ Ancak Bursevî, aynı zamanda bir muhaddis olduğunu vurguladığı Ebû Tâlib el-Mekki'nin (ö. 386/996) *Kütü'l-kulûb*'da regaip namazını naklen ve keşfen tashih etmesinin kendisi için yeterli olduğunu belirtir.²²⁵

2. İsmâil Sâdık Paşa'nın *Âsâr-ı Kemâl*'deki Manzum Tercümesi

Edipliği ile şöhret bulan ve Meclis-i A'yân âzalığı da yapan İsmâil Sâdık Paşa'nın (ö. 1310/1892) başlıca eserleri arasında *Binbir Hadis-i Şerîf Şerhi*, *Tefşîr-i Sûre-i İhlâs*, *Ricâlullâh'ın Terâcim-i Ahvâli*, *Şerh-i Esmâ-i Enbiyânın* [ve] *Evliyânın Kıssası*, *Şerhu Esmâ'i'l-Hüsna* ve *Müflihin-i Hazîne* ilk akla gelenlerdir.²²⁶ Manzum eserlerinin bir kısmını ihtiva eden *Âsâr-ı Kemâl* matbudur.²²⁷

•••••

223 1253 (1837), 1313 (1896), 1317 (1899) yıllarında üç defa taş baskısı yapılan eserin modern dönem neşirleri için bk. İsmâil Hakkı Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, haz. Sami Erdem, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, 2016; İsmail Hakkı Bursevî'den *Dersler Kırk Hadis Şerhi: Şerh-i Hadis-i Erbaûn*, haz. Mustafa Utku, Bursa: Uludağ Yayınları, 1999; Seyit Ali Tüz, *Kırk Hadis (Bursevî Şerhi)*, İstanbul: Hisar Yayınları, ts.; Hikmet Gültekin, *İsmail Hakkı Bursevî: Kırk Hadis Şerhi Transkripsiyonu ve Hadislerin Tahric ve Tenkid Kritiği -İlk Yirmi Hadis-* (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1996; Ayşe Gültekin, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kırk Hadis Şerhi Transkripsiyonu ve Hadislerin Tahric ve Tenkidi -Son 20 Hadis-* (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1996.

224 İbnü'l-Attâr, *Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî*, s. 57-58.

225 Bursevî, *Şerhu'l-Erbaûne hadîsen*, s. 17.

226 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 209; hadisçi yönüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tatlı, "İsmâil Sâdık Kemal'in *Âsâr-ı Kemâl*'deki Hadisçiliği", s. 45-65.

227 İsmâil Sâdık Paşa, *Âsâr-ı Kemâl*.

İsmâil Sâdık Paşa, *Âsâr-ı Kemâl*'in en hacimli bölümünü teşkil eden ve manzum hadis tercümelerinden ibaret olan *Binbir Hadis-i Şerîf Şerhi*'ne Nevevî'nin *el-Erbaûn*'u ile başlamaktadır. Hadislerin Arapça metinlerini sunduktan sonra Nevevî'nin tertibine riayet ederek manzum tercümelerine yer vermektedir. O, tercümeye geçmeden önce *el-Erbaûn*'un sahip olduğu önemi şu beyitlerle ifade etmektedir:

*İşbu kırk iki ehâdis olup evvel inşâ
Âcizâne olunur zeyline derc-i ma'nâ
İtdi bu vech-ile tertib İmâm-ı Nevevî
O da meşhûr muhaddis idügidür eclâ
Ki şerâyi'de olan cümle kavâ'idle uşûl
Bu ehâdis-i Nebî'den olunur istinbâ.*²²⁸

İsmâil Sâdık Paşa, yukarıdaki beyitlerin ardından tercüme esnasında İsmâil Hakkı Bursevî'nin *el-Erbaûn* şerhinden yararlandığını ve onun en iyi şerh olduğunu şu beyitle dile getirmektedir:

*Şerh-i a'lâdur aña Hazret-i Hakkı'nın da
Olinur bunda teberrük için icmâlen edâ.*²²⁹

3. Babanzâde Ahmed Naim'in *Kırk Hadis Tercümesi*

Babanzâde Ahmed Naim'in (ö. 1934) *İtikâden, Amelen, Ahlâken İnsanlara Rehber-i Kemâlât Olacak Cevâmiu'l-kelim-i Ahmediyyeden Kırk Hadis* başlığını taşıyan *el-Erbaûn* tercümesini, dipnotlarda sunulan kıymetli bilgileri dikkate alarak aynı zamanda bir şerh veya haşiye olarak nitelendirmek mümkündür. *el-Erbaûn en-Neveviyye* ve *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh* tercümeleri, daha ziyade felsefi ilimlere dair telif ve tercüme çalışmalarıyla tanınan ve devrinin etkili bir mütefekkeri olan Ahmed Naim'in İslâmî ilimlere dair birikimini açığa çıkarmaktadır.

Ahmed Naim *el-Erbaûn*'u tercüme ederken sadeliği ve veciz anlatımı esas almıştır. Ona göre veciz anlatım insanlar üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Ahmed Naim bu prensibe o kadar bağlıdır

•••••

²²⁸ İsmâil Sâdık Paşa, *Âsâr-ı Kemâl*, s. 3.

²²⁹ İsmâil Sâdık Paşa, *Âsâr-ı Kemâl*, s. 3; eserin ayrıntılı olarak tahlil edildiği bir çalışma için bk. Işıl, *Edebiyatımızda Hadis-i Şerîfler*.

ki, tercüme ettiği hadis metninin daha iyi anlaşılabilmesi için yaptığı ilaveleri parantez içinde göstermektedir. Her birinin müstakil bir kitaba konu olabileceğini söylediği hadislerin tercümesine çok sınırlı da olsa bazı notlar ilave eden Ahmed Naim bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle dile getirmektedir:

Bu ehâdis-i şerifenin her biri birer kitâb-ı müstakil olacak raddede şerh ve tafsile mütehammildir. Yalnız şerh denilemeyecek derecede birkaç muhtasar hâşiye ilave ettim ki istilâhât-ı ilm-i hadîse âşinâ olmayanlar bundan dolayı beni dūçâr-ı 'itâb ve muâheze etmezler zannederim.²³⁰

G. Çağdaş Dönem Türkçe *el-Erbaûn* Çalışmaları

Çağdaş dönemde kaleme alınan *el-Erbaûn* şerhleri arasında ilk akla gelen Ahmet Lütfi Kazancı'nın *Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis* başlıklı çalışmasıdır. *el-Erbaûn*'un günümüzdeki en derli toplu çevirisi olduğu düşünülen²³¹ eserde hadislerin tahriçlerine özel bir hassasiyet gösterilmektedir. Ayrıca Arapça metinleri sunulan hadislerin tercümesi, açıklaması ve varsa müşkili etraflıca ele alınmaktadır.²³²

Halil Günenç, *İslâm'ın Yolu: 40 Hadis ve Açıklaması* başlıklı *el-Erbaûn* şerhinde hadisleri tercüme ettikten sonra maddeler halinde izahını yapmaktadır.²³³ Eser sahip olduğu bu özelliklerle ideal bir vaaz kitabı mahiyetindedir.²³⁴ Modern dönemde kaleme alınan *el-Erbaûn* tercümesi ve şerhlerinden tespit edilebilenler şunlardır:²³⁵

.....

230 Babanzâde Ahmed Naim, *Kırk Hadis*, s. 2. Başta Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları tarafından olmak üzere birçok defa yayımlanan eserin farklı neşirleri için bk. Ahmed Naim, *Kırk Hadis*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341-1343, 63 sayfa; Ahmed Naim, *Kırk Hadis*, haz. Fatih Yıldız, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016, 163 sayfa; Ahmed Naim, *Kırk Hadis*, haz. Ahmet Çınar, İstanbul: Ravza Yayınları, 2019, 176 sayfa.

231 Yıldız, "Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler", s. 444.

232 Ahmet Lütfi Kazancı, *Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, 454 sayfa.

233 Halil Günenç, *İslâm'ın Yolu: Kırk Hadis ve Açıklaması*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, 152 sayfa.

234 Yıldız, "Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler", s. 444.

235 Aynı yazarların farklı yayınevleri tarafından neşredilen çalışmaları bir kabul edilerek son ve geliştirilmiş baskıları listeye dahil edilmiştir.

1. Ali Özek, *Celâleyn Tefsirinden Tebâreke ve Amme Cüzü ile Nevevî Kırk Hadisi*, İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, 1967, 126 sayfa.²³⁶
2. Naim Erdoğan, *Kırk Konuya Kırk Hadis*, İstanbul: Demir Kitabevi, 1974, 104 sayfa.²³⁷
3. Ahmet Lütfi Kazancı, *Nübüvvet Pınarından: Kırk Hadis*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1978, 397 sayfa.
4. Abdülkadir Akçiçek, *Hadis-i Erbain (Kırk Hadis) Aslı-Tercümesi-Şerhi*, İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980, 445 sayfa.
5. Nusrettin Bolelli, *Kırk Hadis*, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1993, 72 sayfa.
6. Halil Günenç, *İslâm'ın Yolu: Kırk Hadis ve Açıklaması*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, 152 sayfa.
7. Ali Kaya, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, İstanbul: Semerkand, 2006, I-II-III, 615 sayfa, 575 sayfa, 727 sayfa.²³⁸
8. Harun Ünal, *Kırk Hadis: İslâm'ın Temel Direkleri*, İstanbul: Alya Yayınları, 2010, 228 sayfa.
9. Kazım Sağlam, *Kırk Hadis Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul: Buruc Yayınları, 2010, 187 sayfa.
10. Nuh Altunay, *Kırk Hadis: Tercüme ve Şerh*, İstanbul: Tuğra Kitap, 2011, 160 sayfa.
11. İbrahim Hatiboğlu, *Kırk Hadis: Tercüme ve Şerh*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011, 271 sayfa.
12. İlyas Kaplan, *Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012, 335 sayfa.
13. Mehmet Ali Damarlıtaş, *Kırk Hadis*, İstanbul: Akil Kitaplar, 2016, 160 sayfa.
14. Abdullah Feyzi Kocaer, *Kırk Hadis*, İstanbul: Hünér Yayınevi, 2017, 104 sayfa.
15. Ali Pekcan, *Kırk Hadis*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2017, 120 sayfa.

.....

236 Özek, *Celâleyn Tefsirinden Tebâreke ve Amme Cüzü ile Nevevî Kırk Hadisi*, s. 79-124. Çalışmanın metni, Mısır'daki Abdüsselâm Matbaası'nda hazırlanmıştır.

237 Telif bir eser olmakla birlikte, hadislerin çoğu Nevevî'nin *el-Erbaûn*'undan seçilerek şerhedilmiştir.

238 Eserde İbn Receb'in *Câmiu'l-ulûm*'una ilave ettiği sekiz hadisin şerhi de yapılmaktadır.

16. Ahmet Aslanoğlu, *Kırk Hadis Dersleri*, İstanbul: Ümmülkura Yayınevi, 2018, 463 sayfa.²³⁹
17. Hanifi Akın, *Kırk Hadis: İbn Receb el-Hanbelî'nin Rivayetleriyle*, İstanbul: Mukattaa Yayınları, 2018, 128 sayfa.
18. Beşir Eryarsoy, *Ana Çizgileriyle İslâm: Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul: Guraba Yayınları, 2018, 606 sayfa.²⁴⁰
19. Ahmet Çınar, *Kırk Hadis*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2019, 176 sayfa.

H. Abdurrahman-ı Câmî'nin *Çihil Hadîs*'i ile Mukayesesi

Eseri için herhangi bir başlık belirlemeyen Abdurrahman-ı Câmî'nin manzum kırk hadisi olan *Çihil Hadîs*, *Erbaûn Hadîs* veya *Erbain-i Câmî* diye de anılmaktadır.²⁴¹ Nevevî'nin *el-Erbaûn*'unu kaleme aldığı 668'den (1270) yaklaşık iki asır sonra 886'da (1481) nazmedilen eser, kırk hadis literatüründe yeni bir çıkış açarak edebî ve manzum usulün yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Câmî'nin *Çihil Hadîs*'inden sonra manzum erbaûnler divanların ayrılmaz parçası haline gelmiştir. Hatta sayı ve tesir bakımından mevlit, siyer ve hilye gibi divan edebiyatı türlerini geride bırakmıştır.²⁴²

Câmî'nin manzum kırk hadisi “لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب / Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemediği sürece gerçekten iman etmiş olmaz” hadisiyle²⁴³ başlamaktadır. Bu hadis ile “من حسن إسلام المرء تركه ما لا يعنيه / Malayâni işlerden sakınması kişinin müslümanlığının güzelliğindendir” hadisi²⁴⁴ Nevevî'nin *el-Erbaûn*'u ile müşterektir.²⁴⁵

Câmî'nin *Çihil Hadîs*'inden farklı olarak Nevevî'nin *el-Erbaûn*'unun tercüme ve şerhlerinde hadis sırası bakımından orijinale sadık kalınmıştır. *Çihil Hadîs*'in tercüme ve şerhlerinde sıraya uyulmadığı görülmektedir. Bu durumu *el-Erbaûn* şârihlerinin medrese

.....

239 Muhammed b. Sâlih el-Useymin'in (ö. 1421/2001) *Şerhu'l-Erbain en-Neveviyye* başlıklı eserinin çevirisidir.

240 Nâzım b. Muhammed Sultân'ın *Kavâid ve fevâid mine'l-Erbain en-Neveviyye* başlıklı eserinin çevirisidir.

241 Karahan, “Câmî'nin Erbain'i ve Türkçe Tercümeleri”, s. 346.

242 Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 306.

243 Buhârî, “İmân”, 8; Müslim, “İmân”, 71.

244 Tirmizî, “Zühd”, 11; İbn Mâce, “Fiten”, 14

245 Karahan, “Câmî'nin Erbain'i ve Türkçe Tercümeleri”, s. 347-348.

âlimlerinden, *Çihil Hadîs*'i tercüme veya tanzir edenlerinse şair ve ediplerden oluşmasıyla izah etmek mümkündür. Benzer bir kanaati paylaşan Karahan'a göre *el-Erbaûn* şerhleri medreselerin temel başvuru eserleri arasında yer aldığı için şerhlerde sıraya riayet edilmiştir. Ona göre *Çihil Hadîs* tercüme ve şerhlerinde asıl metne riayet edilmesinin başlıca sebebi, genellikle meşhur hattatlar veya müzehhipler tarafından istinsah edilmesidir. Birtakım sanatsal endişelerle hareket ettikleri ve Türkçe'ye tercüme edenlerin eline de bu şekliyle ulaştığı için nüshalardaki tasarruflar çoğalmıştır.²⁴⁶

Öte yandan Nevevî'nin *el-Erbaûn*'unun Farsça'ya ilk çevirisi Muhammed Hüseyinî el-Îcî (ö. 763/1363) tarafından *Sirâcû't-tâlibîn ve minhâcû'r-râgıbîn* başlığı ile yapılmıştır. *el-Erbaûn*'un en muteber Farsça şerhi ise Fasîh b. Abdülkerîm en-Nizâmî'nin *Mecmau'l-ayneyn* adlı eseridir.²⁴⁷

•••••

246 Karahan, "Türk Edebiyatında Arapçadan Nakledilmiş Kırk Hadis Tercüme ve Şerhleri", s. 74; a.mlf., *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 245-246. Câmi'nin *Çihil Hadîs*'ini Türkçe'ye nazmen tercüme ederek tanzirlerini kaleme alan şairler arasında Ali Şîr Nevât (ö. 906/1501), Fuzûlî (ö. 963/1556), Rihletî (X/XVI. yüzyıl), Nâbî (ö. 1124/1712), Münîf (ö. 1155/1742), Seyyid İbrâhim Efendi (ö. 1197/1783) ve Zühdi (ö. 1332/1914) vardır (bk. Karahan, *a.g.e.*, s. 29-31, 134-135).

247 Yıldız, "Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler", s. 415.

EK 1: el-Ehâdisü'l-küllîyye, Bustânü'l-ârifin ve el-Ezkâr'dan
el-Erbaûn'a İntikal

el-Ehâdisü'l-küllîyye (İbnü's-Salâh)	Bustânü'l-ârifin (Nevevî)	el-Ezkâr (Nevevî)
1	1	1
2	5	5
3	6	6
4	4	4
5	11	11
6	12	12
7	13	13
8	10	10
9	32	32
10	7	7
11	9	9
12	31	31
13	14	14
14	8	8
15	3	3
16	33	33
17	27	27
18	17	17
19	15	15
	16	16
	30	30
	18	29
	29	18
	28	28
	19	20
	2	22
27	21	21
28	20	2
29	22	19
30		24
31		
32		
33		

el-Ehâdisü'l-küllîyye, Bustânü'l-ârifin ve el-Ezkâr'dan
el-Erbaûn en-Neveviyye'ye İntikal

Toplam Sayı: 26

Toplam Sayı: 29

Toplam Sayı: 30

* Sadece el-Erbaûn'da yer alan hadisler

el-Erbaûn (Nevevî)
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23*
24
25*
26*
27
28
29
30
31
32
33
34*
35*
36*
37*
38*
39*
40*
41*
42*

Toplam Sayı: 42

EK 2: *el-Erbaûn* Tercümesi

trc. Fahreddin Yıldız

1. Müminlerin Emîri Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb, Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle derken işittiğini söylemiştir: “Ameller niyetlere göre değer kazanır. Herkese niyetinin mükâfatı vardır. Kimin hicreti Allah'a ve resulüne ise onun hicreti Allah'a ve resulünerdir. Kimin de hicreti elde edeceği bir dünyalığa veya evlenmek istediği bir kadına ise hicreti hicret etmek istediği şeyedir.”

Hadisi, muhaddislerin iki imamı Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. Mugîre b. Berdizbeh el-Buhârî el-Cu'fî ve Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (Allah onlardan razı olsun), hadis derlemelerinin en sahihi olan *Sahîh*'lerinde nakletmişlerdir.

2. Hz. Ömer, yine kendisi tarafından nakledilen bir başka hadiste şöyle demiştir:

Günlerden bir gün Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında otururken bembeyaz elbiseli, simsiyah saçlı, üzerinde herhangi bir yolculuk belirtisi olmayan ve kendisini hiçbirimizin tanımadığı bir adam çıkageldi. Nihayet Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına kadar gelip oturdu. Dizlerini onun dizlerine dayadı.

İki avucunu kendi dizleri üzerine koyarak şöyle dedi: “Ey Muhammed! Bana İslam'dan bahset.” Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi: “İslam; Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şahitlik etmen, namazı kılman, ramazan orucunu tutman ve yolculuğa imkân bulabiliyorsan Kâbe'yi hacctemendir.” O adam “Doğru söyledin” dedi. Biz onun bu haline şaşırdık. Çünkü hem Resûlullah'a (s.a.v.) soru soruyor hem de verdiği cevabı onaylıyordu.

(O adam bu sefer) “Bana imandan bahset” dedi. Resûlullah (s.a.v.) da “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır” dedi. Adam “Doğru söyledin” dedi. Sonra “Bana ihsandan bahset” dedi. Resûlullah (s.a.v.) da “İhsan, âdeta Allah'ı görüyor gibi O'na ibadet etmendir” dedi.

Adam “Bana kıyametten bahset” dedi. Resûlullah (s.a.v.) “Sorulan, sorandan daha fazlasını bilmiyor” dedi. Adam “O zaman bana kıyametin alametlerinden bahset” dedi. Resûlullah (s.a.v.) “Cariyenin

sahibesini doğurması ve yalın ayak, çulsuz davar çobanlarının (kısa sürede zengin olarak) birbirleriyle bina yarıştırdığını görmendir” diye cevap verdi.

Sonra adam gitti. Epey bekledikten sonra Resûlullah şöyle dedi: “Ey Ömer! Soru soran kimdi, biliyor musun?” Ben de “Allah ve resûlü daha iyi bilir” dedim. Bunun üzerine Resûlullah şöyle dedi: “O Cebrâil’di. Size dininizi öğretmek üzere gelmişti.”

Hadisi Müslim rivayet etmiştir.

3. Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer, Resûlullah’ı (s.a.v.) şöyle derken işittiğini söylemiştir: “İslam beş temel üzerine kurulmuştur: Bunlar Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmaktır.”

Hadisi Buhârî ve Müslim tahric etmiştir.

4. Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mes‘ûd şöyle demiştir: Doğru söyleyen ve kendisine doğru bildirilen Resûlullah şöyle buyurdu: “Her birinizin yaratılışının ilk kırk gününde anne baba maddeleri anne karnında toplanır. Sonra o maddeler ikinci kırk gün içinde katı bir kan pıhtısı haline gelir. Üçüncü kırk günde bir çiğnem et parçası haline gelir. Sonra ona melek gönderilerek ruh üflenir. O meleğe dört kelime yazması emrolunur: rızkı, eceli, ameli ve şaki mi said mi olduğu.”

“Kendisinden başka hak ilah olmayan Allah’a yemin ederim ki, sizden biriniz cenneti hak edecek amellere devam eder. Bu amellere devam ederken cennete o kadar yakındır ki elini uzatsa değecektir. Ancak meleğin onun hakkında yazdığı yazı baskın çıkar ve artık cehennemliklerin amelini işlemeye başlar ve cehenneme girer. Sizden biriniz de onu cehenneme götüren ameller işler. Öyle ki cehenneme bir kol uzatma mesafesindedir. Ancak sonrasında hakkındaki yazı baskın çıkar ve cennetliklerin amellerini işlemeye başlar ve sonunda cennete girer.”

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

5. Müminlerin annesi Ümmü Abdullah Âişe (r.a.), Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir: “Her kim bu işe (dinimize) ait olmayan bir şeyi uydurursa o reddolunmuştur.”

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

Müslim'in naklettiği başka bir rivayete göre ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim bu işimize (dinimize) uygun düşmeyen bir şey yaparsa o reddedilir."

6. Ebû Abdullah Nu'mân b. Beşîr (r.a.), Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle derken nakletmiştir: "Helal bellidir, haram bellidir. Ancak bu ikisi arasında birçok kişinin bilemediği şüpheli şeyler vardır. Her kim bunlardan sakınırsa dinini ve şerefini korumuş olur. Her kim de bu şüpheli şeylere dalarsa her an harama düşebilecek hale gelir. Böyle bir kimse sınırları belirli özel bir mülk alanı etrafında sürüsünü otlatan çobana benzer. Her an bu alanı ihlal edebilir.

Bilin ki, her padişahın kendisine özel bir alanı vardır. Allah'ın özel alanı da koyduğu haramlardır. Dikkatle dinleyin: Vücutta bir çiğnem et parçası vardır; o iyi ve sağlıklı olursa bütün vücut iyi ve sağlıklı olur, o kötü ve sağlıksız olursa bütün vücut kötü ve sağlıksız olur. Şunu iyi bilin ki, o kalptir."

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir

7. Ebû Rukıyye Temîm b. Evs ed-Dârî (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Din içtenliktir." Biz "Kime karşı içtenliktir?" dedik. Bunun üzerine o "Allah'a, kitabına, peygamberine, müslüman yöneticilere ve bütün müslümanlara karşı içtenliktir" dedi.

Müslim rivayet etmiştir.

8. İbn Ömer'den (r.anhümâ), Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şahitlik edecekleri ve namazı kılıp zekât verecekleri ana kadar insanlarla mücadele etmekle emrolundum. İnsanlar bunları yaptıklarında canlarını ve -İslam'ın hakkı (olan zekât) müstesnalarını benden korumuş olurlar. Onların âhiretteki sorguları da Allah'a aittir."

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

9. Ebû Hüreyre Abdurrahman b. Sahr (r.a.), Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle derken işittiğini söylemiştir: "Sizi sakındırdığım şeylerden uzak durun! Yapmanızı istediğim şeyleri de elinizden geldiğince yapın! Sizden öncekileri helake götüren şeyler, olur olmaz soru sormaları ve peygamberlerine karşı çıkmalarıdır."

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

10. Ebû Hüreyre (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah temizdir ve ancak temiz (ve helal) olanı kabul eder. Allah müminlere, peygamberlere emrettiği şeyleri emretmiştir. O, (peygamberlerine) şöyle emretmiştir: 'Ey peygamberler! Helal şeylerden yiyiniz ve salih amel işleyiniz.'

(Müminlere) de şöyle emretmiştir: 'Ey müminler, size verdiğim rızıkların temiz ve helalinden yiyin.'

Sonra Resûlullah (s.a.v.) bir adamdan bahsetti. "Bu adam, Allah'ın (hac emrine) itaat adına bin bir meşakkat çekerek üstü başı toz içinde uzun bir yolculuk yapar ve ellerini göğsü doğru kaldırarak 'Yâ rabbi! Yâ rabbi!' der. Oysaki yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdır. Hasılı haram lokma ile beslenmiştir. Böyle birinin duası niçin kabul edilsin ki!"

Müslim rivayet etmiştir.

11. Resûlullah'ın (s.a.v.) torunu ve mis kokulu çiçeği Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'in (r.anhümâ) şöyle dediğini nakledilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.v.) şu sözünü ezberledim: "Seni şüpheye düşüren şeyleri bırak, şüpheli olmayanlara bak!"

Nesâî ve Tirmizî rivayet etmiştir. Tirmizî bu hadis için "hasen sahih" demiştir.

12. Ebû Hüreyre (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Kişinin, kendisi için bir anlam ifade etmeyen şeylerle ilgilenmemesi müslümanlığının güzelliğindendir."

Bu hadis hasendir. Tirmizî ve diğerleri bu şekilde rivayet etmişlerdir.

13. Resûlullah'ın (s.a.v.) hizmetkârı Ebû Hamza Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre Resûlullah şöyle demiştir: "Sizden biriniz kendisi için arzu ettiği şeyi mümin kardeşi için de arzu etmediği sürece tam anlamıyla iman etmiş olmaz."

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

14. İbn Mes'ûd'dan (r.a.) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: "Müslümanın canına kastetmek helal değildir. Bu, ancak şu üç durumdan biri ile helal olur: evli kimse zina ettiğinde, biri cinayet işlediğinde veya dinini terketmek suretiyle İslam ümmetinden ayrıldığında."

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

15. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Her kim Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsa ya hayırlı söz söylesin ya da sussun! Her kim Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsa, çevresindekilere misafirperver davransın! Her kim Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsa, misafirini cömertçe ağırlasın!”

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

16. Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, bir adam Resûlullah’a (s.a.v.) “Bana nasihatte bulun” demişti. Bunun üzerine o “Öfkelenme!” dedi. Adam defalarca aynı talepte bulundu. Resûlullah (s.a.v.) her defasında “Öfkelenme!” dedi.

Buhârî rivayet etmiştir.

17. Ebû Ya’lâ Şeddâd b. Evs’ten (r.a.) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Allah her şeye iyilik ve güzelliikle davranılmasını şart koşturmuştur. Bu yüzden öldüreceğiniz zaman bunu usulünce yapın! Hayvan boğazlayacağınızda da iyiliği ve güzelliği elden bırakmayın! İçinizden hayvan boğazlayacak kimse bıçağını iyice bileylesin ve kurbanına eziyet etmesin.”

Müslim rivayet etmiştir.

18. Ebû Zer Cündeb b. Cünâde ve Ebû Abdurrahman Muâz b. Cebel’den (r.anhümâ) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Her nerede olursan ol, Allah’tan sakın! İşlediğin bir günahı, hemen peşinden sevap işlemek suretiyle sil! İnsanlara da güzelliikle davran!”

Bu hadisi Tirmizî rivayet ederek “Hasendir” demiştir. Bazı nüshalara göre de “hasen sahih” demiştir.

19. Ebû'l-Abbas Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) şöyle demiştir: Bir gün Resûlullah’ın (s.a.v.) bineğinin terkindeydim. Dedi ki: “Evlât! Sana birkaç kelime öğreteceğim: Allah’ın emir ve yasaklarına riayet ederek yaşa ki Allah seni korusun. Allah’ı gönlünden eksik etme ki her an yanı başında olsun. Bir şey isteyeceğin zaman Allah’tan iste! Yardım isteyeceğin zaman Allah’tan yardım iste!”

“Şunu bil ki, yararına olacak bir konuda cümle âlem toplansa Allah’ın takdir ettiğinin ötesinde bir fayda veremezler! Aynı şekilde sana zarar vermek için bir araya gelseler ancak ve ancak Allah’ın takdir ettiği kadar zarar verebilirler. Zira artık kalemler divitten çıkarılmış ve sayfalardaki mürekkep kurumuştur.”

Tirmizî rivayet etmiş ve bu hadis hakkında “hasen sahih” demiştir.

Tirmizî dışındaki bir rivayet ise şöyledir: “Allah’ı gönlünden eksik etme ki her zaman sana arka çıksın! Her şey yolunda giderken kulluğun gereklerini yerine getir ki Allah sıkıntılı süreçlerde seni tanıyarak yardım etsin.”

“Bil ki, kaderine yazılmayan şey, başına gelecek değildir. Sana duçar olacak şeyden de kurtulacak değilsin! Bil ki, Allah’ın yardımı, sabırla; sevinç de kederle iç içedir. Ve bil ki, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.”

20. Ebû Mes‘ûd Ukbe b. Amr el-Ensârî el-Bedrî’den (r.a.) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “İnsanların önceki peygamberlerden işittiklerinden biri de ‘Utanmadıktan sonra dilediğini yap!’ sözüdür.”

Buhârî rivayet etmiştir.

21. Ebû Amr (Ebû Amre Süfyan b. Abdullah es-Sekafî de denmiştir) şöyle demiştir: Dedim ki: “Yâ Resûlallah! Bana öyle bir söz öğret ki, senden sonra başkasına sorma ihtiyacı hissetmeyeyim.” Bunun üzerine “Allah’a inandım de! Sonra da dosdoğru ol!” dedi.

Müslim rivayet etmiştir.

22. Ebû Abdullah Câbir b. Abdullah el-Ensârî’den (r.anhümâ) nakledildiğine göre bir adam Allah resulüne şöyle bir soru sordu: “Farz namazları kılsam, ramazan orucunu tutsam, helali haramı bilsem ve bunlara başka hiçbir şey katmasam cennete girer miyim?” Bunun üzerine Resûlullah “Evet” dedi.

[Nevevî:] (Haramı haram kabul etmek “haramdan uzak durmak” anlamına gelir. Helali helal kabul etmek de “helale helal olduğu bilinciyle tâbi olmak”tır).

23. Ebû Mâlik el-Hâris b. Âsım el-Eş‘arî’den (r.a.) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Temizlik imanın yarısıdır. ‘El-hamdülillâh’ mizanı doldurur. ‘Sübhânallah ve’l-hamdülillâh’ sözleri göklerle yer küre arasını doldururlar (veya doldurur). Sadaka (kişinin imanına delalet eden) bir delildir. Sabır güneş ışıdır. Kur’an ise lehine veya aleyhine olabilecek bir kanıttır. Her insan nefsi üzerinde tasarrufta bulunmak üzere uykusundan uyanır: ya Allah’a adamak suretiyle nefsi özgür kılar ya da şeytana tâbi olarak onu perişan eder.”

Müslim rivayet etmiştir.

24. Saîd b. Abdülazîz, Rebîa b. Yezîd'den, o Ebû İdrîs el-Havlânî'den, o da Ebû Zer Cündeb b. Cünâde'den (r.anhümâ) naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) Allah Teâlâ'dan (hadîs-i kutsî olarak) şu sözleri nakletmiştir:

“Ey kullarım! Ben kendime zulmü haram kıldım. Size de haram kıldım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyin!

Ey kullarım! Benim hidayete erıştirdiklerim hariç hepiniz dalalette-siniz. Benden hidayet isteyin ki sizi hidayete erıştireyim.

Ey kullarım! Benim doyurduklarım hariç hepiniz açsınız. Öyleyse benden yiyecek dileyin ki size yiyecek vereyim.

Ey kullarım! Benim giydirdiklerim hariç hepiniz çıplaksınız. Öyleyse benden giyecek isteyin ki sizi giydireyim.

Ey kullarım! Gece gündüz hata ve kusurlar işlersiniz. Ben ise bütün günahları bağışlarım. Öyleyse benden bağışlama dileyin ki sizleri bağışlayayım.

Ey kullarım! Bana zarar verecek seviyeye ulaşamazsınız ki zarar veresiniz. Bana fayda verecek dereceye de ulaşamazsınız ki fayda veresiniz.

Ey kullarım! Öncekilerinizle, sonrakilerinizle, insanlarınızla, cin-lerinizle birlikte hepiniz içinizdeki en takvâ sahibi olan kimsenin maneviyatına sahip olsanız bu benim mülkûme bir şey katmaz.

Ey kullarım! Öncekileriniz ve sonrakilerinizle, insanlarınız ve cin-lerinizle birlikte tamaminiz en günahkâr olanınızın maneviyatına sahip olsanız bu benim mülkûmden bir şey eksiltmez.

Ey kullarım! Öncekileriniz ve sonrakilerinizle, insanlarınız ve cin-lerinizle birlikte hepiniz bir yerde toplansanız ve benden isteklerde bulunsanız ve ben her isteyene her istediğini versem bu benim mülkûmden hiçbir şey eksiltmez. Denize daldırılan iğne, denizden ne kadar su eksiltiyorsa o kadar eksildir.

Ey kullarım! Sizler için kaydedip karşılığını tastamam vereceğim tek şey amellerinizdir. İçinizden kim mükâfat görürse Allah'a hamdet-sin, bunun dışındakini gören de kendinden başkasını kınamasın!”

Müslim rivayet etmiştir.

25. Yine ondan (Ebû Zer'den) nakledilmiştir: Bazı sahâbîler dediler ki: “Ey Allah'ın resulü! Varlıklı kimseler büyük sevapları alıp gittiler. Onlar namaz kıldığımız gibi namaz kılar, oruç tuttuğumuz gibi oruç tutarlar, ihtiyaçlarından arta kalan mallarını da Allah yolunda bağışlarlar.” Bunun üzerine Allah resulü dedi ki: “Ne yani, Allah size tasadduk edeceğiniz bir şey vermemiş midir? Her bir tesbihiniz sadakadır, her bir tekbiriniz sadakadır, her bir tahmidiniz sadakadır, her bir tehliliniz sadakadır. İyiliği emredip kötülükten sakındırmanız da sadakadır. Hatta eşinizle birlikte olmanız da sadakadır.” Aşap dedi ki: “Aaa! Hem cinsel arzumuzu giderecek hem de sevap mı kazanacağız yâ Resûlellah?” O da dedi ki: “Şöyle düşünün, kişi şehvetini haram yoldan giderseydi günaha düşüp vebal alacaktı. Aynı şekilde, helal yoldan giderdiği için sevap alacaktır.”

Müslim rivayet etmiştir.

26. Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Üzerine güneşin doğduğu her gün insan vücudundaki her bir eklem için bir sadaka vardır. Haklarında adaletle hüküm vererek iki insanın arasındaki sıkıntıyı gidermek sadakadır. Bineğine binmek veya yükünü bineğine yüklemek isteyen kimseye yardım etmek sadakadır. Hoş söz de sadakadır. Namaza giderken atılan her bir adımda sadaka sevabı vardır. Yol üzerinde bulunan ve gelip geçenlere zarar veren şeyleri bertaraf etmek de sadakadır.”

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

27. en-Nevvâs b. Sem'ân el-Ensârî'den (r.a.) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “İyilik (*birr*) ahlak güzelliğidir. Kötülük (*ism*) ise vicdanını rahatsız eden ve insanların haberdar olmasını istemediğin şeydir.”

Vâbisa b. Ma'bed (r.a.) demiştir ki: Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına gittim. Bana “İyiliğin ne olduğunu sormaya mı geldin?” dedi. Ben “Evet” deyince şöyle dedi: “Kalbine danış! İyilik, içine sinen ve gönlünün razı olduğu şeydir. Kötülük ise insanlar fetva üstüne fetvalar verseler bile vicdanen içine sinmeyen ve seni tereddüte düşüren şeydir.”

Bu, hasen bir hadistir. İmam Ahmed b. Hanbel ve İmam Dârimî'nin (Allah Teâlâ onlara rahmet eylesin) *Müsned*'lerinden hasen olarak rivayet ettik.

28. Ebû Necîh el-İrbâd b. Sâriye'den (r.a.) şöyle nakledilmiştir: Bir gün Allah resulü (s.a.v.), bizlere kalplerin ürperdiği ve gözlerin yaşardığı duygu dolu bir konuşma yaptı. Dedik ki: "Yâ Resûlellah! Bu bir veda konuşmasını andırıyor. Lütfen bizlere vasiyette bulun!" Bunun üzerine şöyle buyurdular: "Sizlere Allah'tan korkmanızı ve başınıza bir köle bile tayin edilse onu dinleyip itaat etmenizi vasiyet ediyorum. Allah ömür verirse göreceksiniz, benden sonra çok karışıklıklar çıkacak. İşte o zaman benim ve hidayet üzere olan râşit halifelerimin sünnetine dört elle sarılın ve siz siz olun, hurafelerden uzak durun! Çünkü bidatlar insanı dalalete sürükler!"

Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivayet etmiştir. Tirmizî, "hasen sahih" bir hadis olduğunu söylemiştir.

29. Muâz b. Cebel'in (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Dedim ki: "Yâ Resûlellah! Beni cehennemden uzaklaştırıp cennete girmeme vesile olacak bir amel söyleyebilir misin?" Bunun üzerine o şöyle cevap verdi: "Bunun muazzam bir istek olduğunun farkında mısın? Aslına bakarsan istediğin şey, Allah Teâlâ'nın muvaffak kıldığı kimselere pek de zor gelmez: Allah'a kulluk edip hiçbir şeyi O'na ortak koşmaman, namaz kılman, zekât vermen, ramazan orucunu tutman ve hac yapmandır."

Sonra şöyle devam etti: "Ne dersin? Sana hayır kapılarını açacak bazı ipuçları vereyim mi? Oruç koruyucu bir kalkandır. Sadaka, suyun ateşi söndürmesi gibi günahları siler süpürür. İnsanın gecenin bir yarısında kıldığı namaz da böyledir, günahları siler süpürür." Hz. Peygamber bunun ardından "Gecenin bir yarısında sıcak döşeklerini terkederler" (âyetini) ve 'amel ederler' (diye biten sonraki âyeti)" tilavet etti.²⁴⁸

Sonra "Sana; işin başı, gövdesi ve tepe noktası nedir, haber vereyim mi?" dedi. Ben de "Elbette yâ Resûlellah!" dedim. Bunun üzerinde buyurdular ki: "(Bir deveye benzetecek olursak) başı İslam, gövdesi namaz, hörgücü ise cihattır."

•••••

248 "Gecenin bir yarısında sıcak döşeklerini terkederler. Rablerine korku ve ümitle yakarılır. Rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) harcarlar. Hiç kimse, amellerinin mükâfâtı olarak kendilerine saklanan göz aydınlığı nimetleri bilmez" (es-Secde 32/16-17).

Sonra şöyle devam etti: “Bütün bunların yolu nereden geçiyor, söyleyeyim mi?” Ben de “Elbette yâ Resûlellah!” dedim. Bunun üzerine eliyle dilini tuttu ve “Bunu tut ki sana zarar vermesin!” dedi.

Ben “Ey Allah’ın elçisi! Konuştuğumuz şeylerden dolayı gerçekten hesaba çekilecek miyiz?” deyince şöyle buyurdular: “Allah müstahakkını versin! İnsanları baş aşağı (burnu sürtüler) cehenneme sürükleyen şey, dillerinin ekip biçtiğinden başka ne olabilir ki?”

Tirmizî rivayet etmiş ve bu hadis hakkında “hasen sahih” demiştir.

30. Ebû Sa’lebe el-Huşenî Cürsûm b. Nâşir’den (r.a.) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Allah bazı farzlar belirlemiştir. Bunları zayi etmeyin! Aynı şekilde bazı sınırlar koymuştur. Bunları aşmayın! Ve bazı şeyleri de haram kılmıştır. Bunları çiğnemeyin! Ayrıca zaman zaman size olan rahmetinden ötürü yapıp ettiklerinize sessiz kalmıştır. Bu, onları unuttuğu anlamına gelmez. Bunları da araştırıp soruşturmayın!”

Hasen bir hadistir. Dârekutnî ve diğerleri rivayet etmişlerdir.

31. Ebû'l-Abbâs Sehl b. Sa’d es-Sâidî’den (r.a.) nakledilmiştir: Bir adam Hz. Peygamber’e (s.a.v.) gelerek şöyle demiştir: “Yâ Resûlellah! Bana öyle bir amel söyle ki onu yaptığımda Allah da insanlar da beni sevsin.” Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: “Dünyadan yüz çevir ki Allah seni sevsin. İnsanların sahip olduklarından yüz çevir ki onlar da seni sevsinler.”

Hasen bir hadistir. İbn Mâce ve diğerleri hasen isnatlarla nakletmişlerdir.

32. Ebû Saîd Sa’d b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî’den (r.a.) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Zarar vermek doğru değildir, zarar verene zararlar karşılık vermek de doğru değildir!”

Hasen bir hadistir. İbn Mâce, Dârekutnî ve diğerleri merfû olarak rivayet etmişlerdir. Mâlik (rahimehullahu teâlâ) *el-Muvatta*’da “Amr b. Yahyâ → Babası → Hz. Peygamber” isnadıyla mürsel olarak rivayet etmiştir. Mâlik böylece Ebû Saîd’i (el-Hudrî) isnattan düşürmüştür. Hadisin birbirini destekleyen birçok tariki vardır.

33. İbn Abbâs’tan (r.anhümâ) nakledildiği kadarıyla, Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “(Şahit getirmeden) sırf öne sürdükleri iddialar nede niyle insanlara haklar verilseydi bazı insanlar diğerlerinin kanlarını

ve mallarını dava etmeye yeltenirlerdi. Ancak ispat edici delil getirmek davacıya, yemin ise iddiayı reddedene düşer.”

Hasen bir hadistir. Beyhakî ve diğerleri bu metinle rivayet etmişlerdir. Buhârî ve Müslim de (farklı lafızlarla) *Sahîhayn*'da rivayet etmişlerdir.

34. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.), Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle derken işittim demiştir: “Sizden biriniz yadırganan, insan vicdanını rahatsız eden bir davranış görecektir olursa öncelikle onu eliyle düzeltmeye çalışsın. Bunu yapamıyorsa diliyle düzeltmeyi denesin. Eğer bunu da yapamıyorsa (hiç olmazsa tepkisini) kalbiyle buğzederek gösterebilir. İşte bu sonuncusu, imanın en zayıf mertebesidir.”

Müslim rivayet etmiştir.

35. Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Birbirinize haset etmeyin, müzayede usulü alışverişlere fesat karıştırarak birbirinizi mağdur etmeyin, birbirinize kin gütmeyin, birbirinizi yüz üstü bırakmayın, pazarlığı bitmiş alışverişiniz için bir diğeriniz fiyat teklif etmeye kalkışmasın!”

“Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz! Müslüman müslümanın kardeşidir. Dar zamanında onu yalnız ve çaresiz bırakmaz! Ona yalan söylemez! Onu hakir görmez! İşte gerçek takvâ buradadır!” (Hz. Peygamber bu son cümleyi göğsünü işaret ederek üç defa tekrarladı).

“Bir kimsenin müslüman kardeşini hakir görmesi kendisinin ‘kötü adam’ olarak nitelenmesi için yeterlidir. Müslümanın her şeyi müslümana haramdır: canı, malı ve namusu.”

Müslim rivayet etmiştir.

36. Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Her kim bir müminin dünya sıkıntılarından bir sıkıntısını giderirse Allah da onun kıyamet günü sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Her kim dardaki bir kimseye kolaylık gösterirse Allah da onun dünya ve âhiret darlıklarına kolaylık ihsan eder. Kim bir müslümanın kusurunu örterse Allah da onun dünya ve âhiret kusurlarını örter. Şu da var: Kul, kardeşine destek olduğu sürece Allah da ona destek olur. Her kim ilmi gaye edinerek bir yola girse Allah cennete giden yolu ona kolaylaştırır. Herhangi bir topluluk Allah'ın kitabını okumak ve aralarında müzakere etmek üzere Allah'ın evlerinden bir evde toplansa üzerlerine sükûnet ve huzur iner, rahmet onları

kuşatır, melekler onları sarıp sarmalar; Allah da kendi katındakilere onlardan duyduğu memnuniyeti dile getirir. Amelde geri kalan kimseyi nesebi öne geçirmez!”

Müslim bu lafızla rivayet etmiştir.

37. İbn Abbas’tan (r.anhümâ) nakledildiği kadarıyla Resûlullah (s.a.v.) yüceler yücesi Allah’tan şöyle rivayet etmiştir: “Allah neyin iyilik, neyin fenalık olduğunu (sevapların ve günahların kıstaslarını) tayin etti, sonra bunları açıkladı. Kişi bir sevaba niyetlense ve yapma fırsatı bulamasa Allah bunu kendi katında tastamam bir sevap olarak kaydeder. Eğer sevaba niyetlenir ve yaparsa Allah bunu kendi katında on sevap olarak yazar. Hatta ona yedi yüz kat ve çok daha fazlasını da sevap olarak yazar. Kişi bir günaha niyetlense ama sonra bunu işlemese Allah ona tastamam bir sevap yazar. Eğer günaha niyetlense ve işlese Allah bunu bir günah olarak kaydeder.”

Buhârî ve Müslim *Sahih*’lerinde birebir bu harflerle rivayet etmişlerdir.

[Nevevî:] Ey kardeşim! -Allah bizleri ve seni Cenâb-ı Mevlâ’nın büyük lütuflarına erişmeye muvaffak kılsın- Bak ve hadisteki ifadeleri derinlemesine düşün! Mesela “kendi katında” ifadesi Allah’ın (kullarının amellerine) verdiği değere işaret eder. “Tastamam” ifadesi ise vurgulu anlatım içindir ve Allah’ın (kullarının amellerine) ne kadar çok değer verdiğine işaret eder.

Allah, kulunun önce niyetlendiği ama sonra işlemediği günah için “Allah onu kendi katında tastamam bir sevap olarak yazar” buyuruyor ve “tastamam” ifadesiyle bunu vurguluyor. Ancak “Kul, günahı işlese Allah onu bir günah olarak kaydeder” ifadesinde ise sadece “bir günah” demekle yetiniyor, “tastamam” demiyor.

Hamd ve minnet Allah’adır. O, bütün kusurlardan münezzehtir. O’nu tam anlamıyla övmekten aciziz. Başarı Allah’ın yardımıyla gelir.

38. Ebû Hüreyre’den (r.a.) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Allah Teâlâ buyurmuştur ki: Kim veli bir kuluma düşmanlık ederse ona harp ilan ederim! Kulum, farz kıldığım ibadetlerden daha sevimli başka bir şeyle bana yakınlaşamaz! Kulum nafile ibadetlerle benim nezdimde öyle bir yakınlık kazanır ki, ona sevgi duyarım. Ona sevgi duyduğumda artık işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse veririm! Bana sığınmak isterse onu mutlaka korurum!”

Buhârî rivayet etmiştir.

39. İbn Abbas'tan (r.anhümâ) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: "Allah benim için, ümmetimden; yanılma, unutma ve kendilerine zorla yaptırılan şeylerin sorumluluğunu kaldırmıştır."

Hasen bir hadistir. İbn Mâce, Beyhakî ve diğerleri rivayet etmişlerdir.

40. İbn Ömer (r.anhümâ) şöyle nakletmiştir: Resûlullah (s.a.v.) omuzumdan tutarak bana şöyle dedi: "Dünyadayken kendini gurbette veya yoldan geçerken uğrayan bir yolcuymuşsun gibi hisset!"

İbn Ömer (r.anhümâ) derdi ki: "Akşama eriştiğinde sabaha çıkarım diye bekleme! Sabaha eriştiğinde de akşama çıkarım diye bekleme! (Her an ölümüne hazırlıklı ol!) Hastalanmadan önce sağlıklı günlerini, ölmekten önce de hayatını iyi değerlendir!"

Buhârî rivayet etmiştir.

41. Ebû Muhammed Abdullah b. Amr b. Âs'tan (r.anhümâ) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: "Gönülleriniz benim getirdiğime tâbi olmadıkça gerçek anlamda iman etmiş olmazsınız!"

Sahih bir hadistir. Bu hadisi *el-Hucce* isimli eserde sahih isnatla rivayet ettim.

42. Enes b. Mâlik (r.anhümâ) Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle derken işittiğini söylemiştir: "Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Ey âdemoğlu! Bana yakardığın ve ümit beslediğin sürece senden sâdır olanları bağışlarım! (Günahlarının çokluğuna) aldırış etmem!"

Ey âdemoğlu! Günahların göğün zirvesine ulaşsa bile benden bağışlanma dilediğin sürece seni bağışlarım!"

"Ey âdemoğlu! Bana dünyayı dolduracak kadar günahla gelsen, sonra hiçbir şeyi ortak koşmamış olarak karşıma çıksan, seni dünya dolusu bağışlama ile karşılarım."

Tirmizî (rahimehullah) rivayet etmiş ve "Bu hasen bir hadistir" demiştir.

Kaynakça

- Abdülazîz b. İbrâhîm b. Kâsım, *ed-Delîl ile'l-mütânî'l-ilmiyye*, Riyad: Dârü's-süme'yî, 1420/2000.
- Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, I-XI, Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1403/1983.
- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ' ve müztlû'l-ilbâs amm'eştehere mine'l-ehâdis alâ elsinetî'n-nâs*, I-II, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, 1932.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., I-L, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1416-21/1995-2001.
- Ali el-Kârî, *el-Mübînü'l-muîn li-fehmi'l-Erbaîn*, Mektebetü Muhammed b. Türki et-Türkî, nr. 658, vr. 2^b-223^a.
- Âşıkkutlu, Emin, "İbn Ved'ân", *DİA*, 1999, XX, 440-441.
- Babanzâde Ahmed Naim, *Kırk Hadis*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341-1343.
- Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, nşr. Kilisli Rifat Bilge – İbnülemin Mahmud Kemal – Avni Aktuç, I-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951-55.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Şuabü'l-îmân*, nşr. Muhtâr Ahmed en-Nedvî, I-XIV, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2009.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen, I-III, İstanbul: Meral Yayınevi, 1972-75.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı, *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1253/1837.
- Câsim, Ahmed v.dğr., "Beyne yedeyi'l-kitâb", İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fet-hu'l-mübîn bi-şerhi'l-Erbaîn* içinde, nşr. Ahmed Câsim v.dğr., Cidde: Dârü'l-minhâc, 1428/2008, s. 7-64.
- Dârekutnî, *el-İlelû'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, nşr. Mahfûzürrahman Zeynullah es-Seleft, I-XV, Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.
- Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., I-V, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1424/2004.
- Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-ilm*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân, I-X, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998.
- Fâkihânî, *el-Menhecü'l-mübîn fi şerhi'l-Erbaîn*, nşr. Şevket b. Rıfkî, Riyad: Dârü's-süme'yî, 1428/2007.
- Gufeylî, Râsîd b. Âmir b. Abdullah, *İthâfû'l-enâm bi-zikri cühâdi'l-ulemâi ale'l-Erbaîne fi mebâni'l-İslâm ve kavâidi'l-ahkâm*, Riyâd: Dârü's-süme'yî, 1422/2001.
- Hamîdüddin Aksarâyî, *Şerhu hadîsi şerîfi erbaîn*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 569, 1-12 varak.

- Hasan b. Süfyân, *Kitâbü'l-Erbain: ve hüve sâlisü'l-erbaînıyyât fi'l-hadîsi's-şerîf*, nşr. Muhammed b. Nâsır el-Acmî, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1993.
- Hasenî, Abdülhay, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind: Maârifü'l-avârif fi en-vâi'l-ulûm ve'l-maârif*, Kahire: Hindâvî, 2015.
- Işıl, Fatih, *Edebiyatımızda Hadîs-i Şerîfler ve Âsâr-ı Kemâl'deki Bin Ehâdis Şerhi (İnceleme - Transkripsiyonlu Metin)* (yüksek lisans tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2015.
- İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrü'l-kâmine fi a'yânî'l-mietî's-sâmine*, I-VI, Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifî'n-nizâmiyye, 1392/1972.
- İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr*, nşr. Muhammed Abdülmuîd Hân, I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1406/1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe* nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., I-VIII, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn bi-şerhi'l-Erbain*, nşr. Ahmed Câsim v.dğr., Cidde: Dârü'l-minhâc, 1428/2008.
- İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rîf fi esbâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf*, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1981.
- İbn Humeyd, *es-Sühubü'l-vâbile alâ darâihi'l-Hanâbile*, nşr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd – Abdurrahman b. Süleyman el-Useyimîn, I-III, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1416/1996.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsine hadîsen min cevâmii'l-kilem*, nşr. Şuayb el-Arnaût – İbrâhim Bâcis, I-II, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1422/2001.
- İbnü'l-Attâr, Ebû'l-Hasan, *Fetâva'l-İmâm en-Nevevî el-müsemmâ bi'l-Mesâilî'l-mensûre*, nşr. Muhammed el-Haccâr, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1996.
- İbnü'l-Attâr, Ebû'l-Hasan, *Şerhu'l-Erbain en-Neveviyye*, nşr. Muhammed Nâsır el-Acmî, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, *el-İlelû'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, nşr. İrşâdülhak el-Eserî, I-II, Faysalâbâd: İdâretü'l-ulûmi'l-eseriyye, 1401/1981.
- İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût – Mahmûd el-Arnaût, I-X, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406-14/1986-93.
- İbnü'l-Melhamî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Anberî, *Meclisân li-Ebî Bekr el-Anberî, eş-Şebeketü'l-İslâmiyye: Cevâmii'l-kelim*, 2004.
- İsmâil, Muhammed Hasan Muhammed Hasan, “Mukaddimetü'l-muhakkık”, Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî ale'l-ehâdisi'l-Erbain en-Neveviyye* içinde, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1425/2004, s. 3-4.
- İsmâil Sâdik Paşa, *Âsâr-ı Kemâl: Esmâ ve Akâid Şerhi, Bin Onbir Hadis Şerhi, Şerh-i Esmâ-i Enbiyânın, Evliyânın Kıssası*, İstanbul: Matbaa-i Şeyh Vefâ, 1284/1867.

- Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, 1999, XIX, 514-531.
- Kandemir, M. Yaşar, “İbnü'l-İrâkî”, *DİA*, 2000, XXI, 90-92.
- Kandemir, M. Yaşar, “Münâvî, Muhammed Abdür-raûf”, *DİA*, 2006, XXXI, 572-575.
- Karahan, Abdülkadir, “Câmi'nin Erbaîn'i ve Türkçe Tercümeleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV/4 (1952), s. 345-371.
- Karahan, Abdülkadir, *İman, İbadet, Ahlak ve Fazilet Konularında Kırk Armağan: Metin, Tercüme ve Yorumlarıyla Birlikte Kırk Hadis*, İstanbul: Hürriyet Ofset Matbaacılık, 1981.
- Karahan, Abdülkadir, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis: Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954.
- Karahan, Abdülkadir, “Nawawî'nin Arbaûn'u ve Arabca Şerhleri”, 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1953, s. 291-299.
- Karahan, Abdülkadir, “Türk Edebiyatında Arapçadan Nakledilmiş Kırk Hadis Tercüme ve Şerhleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, V/5 (1953), s. 59-84.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerefeddin Yaltkaya – Kilisli Rifat Bilge, I-II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1941-43.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, *Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ, ts.
- Mahlûf, Muhammed, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*, nşr. Abdülmecîd Hayâlî, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2003.
- Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zatife ve'l-mevzûa ve eseru'he's-seyyiü fî'l-ümme*, I-XIV, Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1412/1992.
- Nevevî, *Bustânü'l-ârifin*, Kahire: Dârü'r-reyyân li't-türâs, ts.
- Nevevî, *el-Erbaûn en-Neveviyye*, nşr. Kusay el-Hallâk – Enver eş-Şeyhî, Cidde: Dârü'l-minhâc, 1430/2009.
- Nevevî, *el-Ezkâr: Hilyetü'l-eberrâr ve şîârü'l-ahyâr fî telhisi'd-daavât ve'l-ezkârî'l-müstehabbe fî'l-leyl ve'n-nehâr*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1425/2004.
- Nevevî, *el-Hadisü'l-Erbaûn*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, Mecmua, nr. 396, vr. 174^b-199^b.
- Nevevî, *et-Telhis şerhu'l-Câmi's-sahih li'l-Buhârî*, nşr. Ebû Kuteybe Muhammed Nazar el-Fâryâbî, I-II, Riyad: Dâru Taybe, 1429/2008.
- Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, I-XX, Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.
- Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

- Özek, Ali, *Celâleyn Tefsirinden Tebâreke ve Amme Cüzü ile Nevevî Kırk Hadisi*, İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, 1967.
- Özen, Şükrü, “Teftâzânî”, *DİA*, 2011, XL, 299-308.
- Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vât*, nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb, Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1404/1984.
- Sehâvî, Şemseddin, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer Askalânî*, nşr. İbrâhim Bâcis Abdülmecîd, I-III, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1999.
- Sehâvî, Şemseddin, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-VI, Beyrut: Mensûrâtü dâri mektebeti'l-hayât, ts.
- Sehâvî, Şemseddin, *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müş-tehire [ale'l-elsine]*, nşr. Muhammed Osman el-Huş, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
- Sehâvî, Şemseddin, *el-Menhelü'l-azbû'r-revî fî tercemeti kutbi'l-evliyâ' en-Nevevî*, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1426/2005.
- Silefî, *el-Erbaûne'l-büldâniyye li-Ebî Tâhir*, nşr. Abdullah Râbih, Dımaşk: Mek-tebetü dâri'l-Beyrûtî, 1412/1992.
- Sürremerrî, Yûsuf b. Muhammed, *el-Erbaûne's-sahîha fîmâ düne ecri'l-menî-ha*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000.
- Şevket b. Rifkî, “Mukaddime”, Fâkihânî, *el-Menhecü'l-mübîn fî şerhi'l-Erbâin* içinde, nşr. Şevket b. Rifkî, Riyad: Dârü's-sumey'î, 1428/2007, s. 5-24.
- Tathî, Bekir, “İsmâil Sâdık Kemal'in Âsâr-ı Kemâl'deki Hadisçiliği”, *Dini Araştırmalar*, XVIII/46 (2015), s. 45-65.
- Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî ale'l-ehâdisi'l-Erbâin en-Neveviyye*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1425/2004.
- Yıldırım, Selahattin, “Osmanlı Muhaddislerinin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri”, *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-hadisler Sempozyumu*, ed. Muhittin Düzenli, Samsun: Ceylan Ofset, 2011, s. 139-152.
- Yıldız, Fahreddin, “İslâmî İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, XI/21 (2013), s. 407-455.
- Zâfir b. Hasan Âl-Ceb'ân, *İlmü'l-Erbâinât ve'l-Erbâin en-Neveviyye*, 1438/2016, <http://www.aljebaan.com/play.php?catsmktba=85> (15.10.2021).
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 2002.